

DAIKTAVARDŽIŲ (I)U LINKSNIAVIMO NYKIMAS

J. KAZLAUSKAS

ū kamieno išnykimas ir jo įtaka u kamienui

Atskirą linksniavimo tipą *ū*-kamieniai daiktavardžiai sudaro senovės indų, graikų ir slavų kalbose. Baltų kalbose teturime *ū* linksniavimo liekanų. Vienintelis žodis, išlaikęs *ū*-kamienes kai kurių linksnių formas, yra buvęs vienskiemenis *žuvis*, kurio dabartinis vienaskaitos vardininkas sudarytas kitų linksnių poveikyje vietoje **žūs*, plg. gr. ἰχθῦς¹. Senuosiuose lietuvių kalbos paminkluose ir dabar tarmėse vartojama *ū*-kamienė vienaskaitos kilmininko forma *žuvės*² (Linkmenys ir kt.), plg. sen. sl. *svekrōve* (vard. *svekry* – anyta, plg. sen. indų *svaśrūh*, lot. *socrus*), gr. ἰχθῦς – žuvies, sen. indų *bhuvah* (vard. *bhūh* – žemė); daugiskaitos vardininko – *žuvės* (Svėdasai, Leipalingis ir kt.), plg. sen. sl. *svekrōvi*, atsiradusį vietoje **svekrōve*, gr. ἰχθῦς, sen. indų *bhuvah*; daugiskaitos kilmininko – *žuvų*³ (dar ir literatūrinėje kalboje), plg. sen. sl. *svekrōvō*, gr. ἰχθῶν, sen. indų *bhuvām*. Dabar daug kur tarmėse vartojamos jau *i*-kamienės formos *žuviš*, *žuvys*, net *žuvių*. *i* linksniavimą turi ir beišnyksta *bruvīs*, *iēs*⁴ – antakis (SzD 18, Tverečius), atsiradęs, kaip ir *žuvis*, vietoje **brūs*, kilm. **bruves*, plg. sen. indų *bhrūh* – antakis, gr. ὄφρυς, sen. sl. *brōv* iš **bry* (plg. sen. sl. *krōv* – kraujas ir sen. lenkų *kry*, polabų *kroi* < *kry*, kašubų *kry*).

Aiškių *ū* kamieno daugiaskiemenių žodžių ir formų baltų kalbose nėra išlikusių. *ū* kamieną galėjo turėti daugiskaitinis *pelūs*, kuris M. Daukšos „Postilėje“ yra moteriškosios giminės: *tomis pelumis*⁸⁶₁₇, plg. lat. mot. g. dgs. vard. *pelus*, ir tarmių *peluvas*, atsiradusi, tur būt, pagal dgs. kilm. **peluvuon* (plg.

¹ Apie liet. *žuvis* ir gr. ἰχθῦς formalinį santykį žr. F. Specht, Die Flexion der n-Stämme im Baltisch-Slavischen und Verwandtes, KZ 59, 221, 228, 288. Čia ir kitur arabiški skaitmenys rodo cituojamojo šaltinio puslapį. Visų santrumpų paaiškinimai pateikti straipsnio pabaigoje.

² Plg. vns. kilm. *žuves* DP 228₄₁, *žuvės* DP 523₅, *zuves* PS II 248₂₁ ir kt. Čia ir kitur žemutiniai arabiški skaitmenys rodo cituojamojo šaltinio eilutę.

³ Plg. dgs. kilm. *žuvių* DP 299₃₈, 379₁₆, 521₈, *žuvų* DP 123₃₂, *žuviu* PS I 88₂₀, 370₂₅, 28; *buviu* Br P I 234₁₉, 306₆, II 272₆. Senujų kalbos paminklų grafema ž, (su diakritiniais ženklais) visur perduodama raide ž, grafema ž – z ir š – s.

⁴ Plg. dar *brivai* < *bruvai* MLLG 4, 168 (Zietela), mergelė su juodām brūvelēm (Latakiškė).

sen. sl. *svekr̥ovъ*, gr. *ὄφρων* ir kt.), kuris sutapo su *ā* kamieno daiktavardžių kilmininku. *ā*-kamienes formas turi *ū* linksniavimo daugiskaitos naudininkas, įnagininkas ir vietininkas sen. sl. kalboje, pvz., *svekr̥ovamъ*, *svekr̥ovami*, *svekr̥ovachъ*, atsiradusias pagal dgs. kilm. *svekr̥ovъ*. Tokiu būdu galėjo atsirasti ir latvių kalbos tarmių dgs. vard. *dzirnuvas*, plg. sen. sl. *žrny* — garnos, gotų *-gairmus*⁵. Formos atžvilgiu *ū*-kamieniai galėtų būti ir lat. dgs. naudininkas — įnagininkas *pelūm*, *dzirnūm*, *ragūm*⁶, plg. sen. indų dviskaitos naudininką — įnagininką-abliatyvą *vadhūbhyām* (vns. vard. *vadhūh* — moteris), bet jie gali būti naujadarai, sudaryti *i* kamieno (*avīm*) pavyzdžiu⁷.

ū kamieno daiktavardžių linksniavimas baltų kalbose išnykęs. Tai lėmė kai kurių linksnių formų fonetinis sutapimas su *u* kamieniu. Anksti fonetiškai galėjo sutapti *u* ir *ū* kamienų vienaskaitos ir daugiskaitos galininkai, plg. *ū* kamieno vns. gal. sen. indų *vadhūm*, gr. *ὄφρων*, sen. sl. *liuby* (posakyje *liuby dēiati*, *prēliuby dēiati*⁸), dgs. gal. sen. indų *vadhūh*, gr. *ὄφρων*. Atitinkamos lietuvių kalbos formos turėjo būti: vns. gal. **pelūn*, dgs. gal. **pelūs*. Sutrum-pėjus ilgiesiems balsiams tautosiliabiniuose junginiuose su *n* ir akūtinėms žodžio galūnėms, kalbamosios linksnių formos išriedėjo į tapačias formas su *u* kamieniu, plg. vns. gal. **sūnun*, dgs. gal. **sūnuns* > *sūnus*. Sutapus dažniausiai vartojamų vienaskaitos ir daugiskaitos galininkų linksnių formoms, prasi-dėjo šių kamienų mišinimas. Daugiskaitos vardininke buvo apibendrinta *ū*-ka-mienė forma *pelūs* < **peluves*, plg. sen. sl. **svekr̥ove*, sen. indų *śvaśruvaḥ*, gr. *ἰχθυες* ir kt., nes ji geriau atitiko visą daiktavardžių linksniavimo sistemą, plg. dgs. vard. *rankās*, *žemės*, *avīs* ir dgs. gal. *rankas*, *žemes*, *avis*. Senoji *u*-ka-mienė forma buvo išstumta. Dabar dar ji sutinkama kai kuriose lietuvių šnek-tose. Debeikių apylinkėse ir į vakarus nuo Aluntos vartojami dgs. vard. *lietaus*, *sūnaus*, *pietaus*, *gražaus*, *smulkaus* ir kt.⁹ Galūnė *-aus* išriedėjusi iš baltų *-*aves*, plg. sen.sl. *synove*, o *-*aves* atsirado vietoje ide. *-*eyes*, plg. gr. *πῆχες*, gotų *sunjus*, sen. ind. *sūnavah*, greičiausiai dgs. kilm. **sūnavuon* poveikyje (plg. sen. sl. *synovъ*).

Atsiradus dviskiemeniam daugiskaitos vardininkui *sūnūs*, buvo performuo-tas ir daugiskaitos kilmininkas. Vietoje **sūnavuon* kitų kamienų pavyzdžiu bu-vo sudarytas **sūnuon* analogiškai **vyruon*, **rankuon*, **akmenuon* ir kt. prie dgs. vard. *vyrai*, *rankās*, *akmenes* ir kt. Vargu ar galėjo daugiskaitos kilminin-kas baltų kalbos pagrinde turėti *-*vōn*, kaip suponuoja J. Endzelynas¹⁰, nes dgs. vard. *-aus* < **aves* galėjo atsirasti tik dgs. kilm. *-*avuon* įtakoje.

⁵ Žr. J. Endzelīns, Latviešu valodas gramatika (toliau — Gramatika), 449, Rīgā, 1951.

⁶ Taip ir mano daugelis indoeuropeistų, plg. J. Schmidt, Die Pluralbildungen der indogermanischen Neutra... 67, Weimar, 1889; F. Specht, Zur litauischen Nominalflexion, IF 42, 295 ir kt.

⁷ Žr. J. Endzelīns, Gramatika, 448.

⁸ Plg. A. Селищев, Старославянский язык, 2, 111, Москва, 1951; Н. Ван-Вейк, История старославянского языка (toliau — История...), 258, Москва, 1957.

⁹ Plg. dar MLLG 4, 426; K. Būga, Kalbos dalykai, 16, Kaunas, 1909; A. Ba-ranowski — F. Specht, Litauische Mundarten, 2, 106, Leipzig, 1922; F. Specht, Zur litauischen Nominalflexion, IF 42, 293.

¹⁰ Žr. J. Endzelīns, Gramatika, 448.

Kiti linksniai buvo apibendrinti *u* kamieno pavyzdžiu (apie vns. naud. žr. toliau). *ū*-kamenės formos buvo išstumtos *u*-kamienių, kurios sudarė paralelę *i* linksniavimui, savo trumpuoju kamiengaliu *u* koresponduodamos atitinkamiems *i* kamieno linksniams, plg.: vns. vard. *sūnus* — *ugnis*, kilm. *sūnaus* — **ugneis*, gal. **sūnun* — **uginin*, in. *sūnani* — *uginimi*, viet. **sūnuo* — **ugnie*, dgs vard. *sūnūs* — *ugnys*, naud. *sūnumus* — *uginimus*, in. *sūnumis* — *uginimis*, viet. *sūnusu* — *ugnisu*¹¹.

(i) *u* ir (i) o kamieno daiktavardžių suartėjimas

u linksniavimo tipas indoeuropiečių kalbose nebuvo gausus. Dėl to jis buvo veikiamas stipresniųjų *o*, *ā*, *i* linksniavimo tipų. Graikų kalboje pasitaiko *u* kamieno daiktavardžių, perėjusių į *o* kamieną, plg. klasikinės graikų epochos *ὄϊς* vietoje *οἶς*¹². Lotynų kalboje *u* linksniavimas smarkiai veikiamas *o* ir *i* linksniavimo¹³. Keltų kalbose jis taip pat buvo veikiamas *i* linksniavimo¹⁴. Germanų kalbose *u* linksniavimo tipas pradėjo irti germanų kalbų istorinio periodo pradžioje¹⁵, veikiamas *o*, *i* ir *ā* linksniavimų. Slavų kalbų *u* linksniavimo nykimas prasidėjo dar slavų prokalbėje¹⁶.

u kamieno daiktavardžių linksniavimo nykimas sąlygojamas fonetinių priežasčių. Pvz., slavų kalbose labai anksti sutapo *u* ir *o* kamienų vienaskaitos vardininkų ir galininkų formos: ide. *-us* (plg. sen. indų *-uh*, gr. *-us*, liet. *-us*, lot. *-us*) ir *-um* (plg. sen. indų *-um*, gr. *-uv*, lot. *-um*, liet. *-u*) slavų kalboje virto *-o*. Tokia pati galūnė dėl fonetinių pakitimų atsirado ir slavų kalbos *o* kamieno vienaskaitos vardininke ir galininke¹⁷. Tai sukėlė *u* kamieno daiktavardžių niveliaciją, jų perėjimą į stipresnį *o* linksniavimą. Seniausiuose slavų kalbų paminkluose *u*-kamieniai dažnai linksniuojami pagal *o*-kamienius, plg. vns. kilm. *syna*, naud. *synu*, viet. *versě* — viršuje ir kt. Slavų kalbose sutinkame *iu* kamieno daiktavardžių tik pėdsakus vienaskaitos šauksmininke, plg. *mqžiu*, *koniū* ir kt.¹⁸, o gal ir vienaskaitos naudininke, plg. *mqževi*.

Baltų kalbose, kaip ir slavų, o taip pat iš dalies germanų ir lotynų kalbose, *u* kamieno daiktavardžiai nyksta, pereidami į *o* kamieną. Prūsų kalbos

¹¹ Apie vns. viet., dgs. gal. ir kt. žr. toliau.

¹² Žr. П. Шантрэн, Историческая морфология греческого языка, 78, Москва, 1953.

¹³ Žr. A. Ernout, Historische Formenlehre des Lateinischen, 78, Heidelberg, 1920.

¹⁴ Žr. Г. Люис и Х. Педерсен, Краткая сравнительная грамматика кельтских языков, 214, Москва, 1954.

¹⁵ Žr. Э. Прокош, Сравнительная грамматика германских языков, 214, Москва, 1954.

¹⁶ Plg. А. Мейе, Общеславянский язык, 330, Москва, 1951; А. Шахматов, Историческая морфология русского языка, 20, Москва, 1957; Н. Ван-Вейк, История..., 241.

¹⁷ Plg. А. Мейе, Общеславянский язык, 330, Москва, 1951; А. Шахматов, Историческая морфология русского языка, 20, Москва, 1957; Н. Ван-Вейк, История..., 241.

¹⁸ Žr. К. Brugmann, Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen (toliau Grundriss...) 2, 1, 224; W. Vondrak, Vergleichende slavische Grammatik, 2, 5, Göttingen, 1908; А. Мейе, Общеславянский язык, 333; Селищев, Старославянский язык, 2, 94; Ф. Фортунатов, Избранные труды, 2, 141, 402, Москва, 1957; Л. П. Якубинский, История древнерусского языка, 161, Москва, 1953.

paminkluose greta *u*-kamienių formų vartojamos jau ir *o*-kamienės, plg. vns. vard. *soūns* — sūnus, kilm. *soūnas* (kaip *deivas* — dievo), gal. *soūnan*, *dangan* — dangų, *peckan* — galvijus. Ankstesniuose prūsų kalbos paminkluose *u* kamienas dar sveikesnis negu paskutiniame trečiajame katekizme¹⁹. *u* linksniavimo tipas nyksta ir lietuvių bei latvių kalbose. Latvių kalboje dabar vyriškosios giminės *u*-kamieniai daiktavardžiai turi jau *o*-kamienę daugiskaitą²⁰, o *iu*-kamieniai daiktavardžiai visiškai išnykę²¹. Lietuvių kalboje *u*-kamieniai daiktavardžiai taip pat nyksta, pereidami į *o*-kamieną; ypač dažnai tarmėse sutinkama jų *o*-kamienė daugiskaita. Literatūrinėje kalboje *u* linksniavimas beveik sveikas, o *iu* linksniavimo daugiskaita jau *io*-kamienė.

Daugiskaita, o ne vienaskaita, greičiau nyksta todėl, kad *o* ir *u* kamienai turi homoniminių daugiskaitos linksnių formų. Be kilmininko, į tapačias formas išriedėjo *o* ir *u* kamienų daiktavardžių galininkai. *u* kamieno dgs. gal. *sūnus* išriedėjo iš **sūnuns*, plg. sen. indų *sūnūn*, gr. kret. *ουυς*, got. *sununs*, sen. sl. *syny* ir kt. *o* kamieno dgs. gal. *vilkus* raidos kelias buvo skirtingas žemaičių ir aukštaičių tarmėse. Žemaičiai ilgiau išlaikė senąją *n* daugiskaitos galininko galūnėje²². Tai rodo įvardžiutinių lyčių galininkai *gerūncius* < *gerunsius*, *jūdūncius* < *juodunsius* (Kursėnai), žemaičių dounininkų *baltūsius*, *gerūsius* (Kretinga ir kt.) < *baltunsius*, *gerunsius*, o ne iš *baltuosius*, *geruosius*, nes šiuo atveju turėtume čia **baltousius* ir t.t., plg. vns. in. *baltūjo* < *baltuoju*. Pati daugiskaitos galininko forma *virus* su siauruoju *u* galūnėje rodo savo neseną kilmę, atsiradimą jau nustojus veikti žemaitiškajam *u* platėjimo dėsnui, nes žemaičiai kretingiškiai senąją trumpąją *u* platina, plg. vns. vard. *sūnos*. Platina žemaičiai kretingiškiai ir *u* < *uo*, plg. vns. in. *vīro* < *vīru* < **vīruo*. Vadinasi, ir dėl to dgs. gal. *virus* negali būti kilęs iš **vīruos*. Dgs. gal. *virus* kilmę iš **vīruns* rodo ir žemaičių daugiskaitos vietininko formos, sudarytos iš galininko ir postpozicijos, plg. *galūsi* (Kursėnai), *viejūs* (Kretinga) ir kt. < *galuns-*, *viejuns-*, plg. L. Ivinskio „Genovaitės“²³: *anunse amžiunse* 9, 16, *tunse daiktunse* 38, *kapunse* 35, 106, *namunse* 17, 102, 124, 155, *nuludimunse* 37, *nasrunse* 82, *kununse* 94, *merunse* 62, 124, *rumunse* 10, 19, 44, 141, 162, 180, *rubunse* 13, *tarpunse* 49, *margunse* 83, *viduriunse* 179, *žodiunse* 121 ir kt., *kurjūnsi* LChr 321₁₄, *ūnysi* LChr 323₃₃ (Endriejavas) ir kt.²⁴

Aukštaičių tarmėje daugiskaitos galininko formos raida vyko kitaip: *vilkūs* < **vilkūos* (plg. *gerūosius*) < **vilkūons* < **vilkōns*, plg. sen. indų *vṛkāmśā*, dėl -ns plg. pr. *deiwans*, gr. dial. *ἀδελοφός* ir kt.²⁵. Vadinasi, aukštaičių tarmėje *o* ir *u* kamieno daiktavardžių galininkai galėjo sutapti tik **sūnuns* išriedėjus į *sūnus* ir **vilkūos* išriedėjus į *vilkus*, t.y. sutrumpėjus ilgiesiems tvirtapradžiams

¹⁹ Žr. R. Trautmann, Die altpreussischen Sprachdenkmäler, 230 Göttingen, 1923.

²⁰ Žr. J. Endzelīns, Gramatika, 443.

²¹ Plg. J. Endzelīns, Baltu valodu skaņas un formas, 73, Rīgā, 1948.

²² Apskritai, žemaičiai ilgiau išlaiko senuosius žodžio galo priebalsius *n*, *m*, plg. dgs. kilm. su kirčiuotomis galūnėmis: *sūnūn*, *sūnūm* (Kartena) ir kt.

²³ L. Iwinski, Genawejte pasaka wiena tarp gražiausių..., Wilniuje, 1858.

²⁴ Žr. dar F. Kurschat, Grammatik der litauischen Sprache, 150, Halle, 1876; A. Schleicher, Litauische Grammatik, 176, Praga, 1856.

²⁵ Plg. И. Эндзелинъ, Славяно-балтийские этюды, 167, Харьковъ, 1911.

žodžio galo balsiams ir dvibalsiams *ie, uo*, o žemaičių tarmėje **vilkuons* — į **vilkins*.

Tvirtapradžių galūnių trumpėjimas lietuvių kalboje, K. Būgos nuomone, vyko ne anksčiau kaip XII—XIII aa.²⁶ Dažnai vartojamų daugiskaitos galininko formų sutapimas sukėlė visos *u* kamieno daugiskaitos perėjimą į *o* kamieną. *o*-kamienė daugiskaita veikė *u* kamieno vienaskaitą. Nemaža reikšmės *u* kamieno nykimui turėjo ir *o* ir *u* kamienų dviskaitos vardininko-galininko formų sutapimas dėl tų pačių priežasčių, plg. **vilkuo* (gr. *ἄελφος*, sen. indų *vṛkā(u)*, sen. sl. *ducha*) > *vilku* ir **sūnu* (sen. indų *sūnū*, sen. sl. *syny*) > *sūnu*. Galimas daiktas, kad *u* kamieno daiktavardžių seniau turėjome šiek tiek daugiau, bet jie visiškai išviro *o*-kamieniais. Taip yra atsitikę su *pek*-galvijai, kvailys (Švenčionys); ir manąsis *pėkas* (= galvijas) ne smėkas (= smakas)²⁷. Plačiau anksčiau turėjo būti vartojamas ir *u*-kamienis *ledus* vietoje įprasto *ledas*, plg. *ledus* (Lazūnai), vns. kilm. *ledaus* TD VII 173, 174 (Sėlinai, Baičiai; Klaipėdos kr.), lat. *ledus*, sen. sl. *ledō*²⁸ (*o*-kamienis su *u*-kamienėmis formomis). Gal būt, *u*-kamienis buvo ir *rytas*, plg. lat. tarmių *rītus*, bet jis dėl dažno vartojimo greta *vakaras* (plg. *rytas vakaras*) lengvai galėjo išvirsti *o*-kamieniu.

Dabar *u* kamieno daiktavardžių lietuvių kalboje nedaug. Nemaža jų dalis yra plačiai vartojami, labai seni lietuviški žodžiai, turį atitikmenų kitose indoeuropiečių kalbose, pvz., *sūnus*, plg. sen. sl. *synō*, gotų *sunus*, sen. indų *sūnuh*, av. *hūnu* ir kt.; *medus*, plg. lat. *medus*, pr. *meddo* < **medu*, sen. sl. *medō*, gr. *μέθυ* — svaiginamas gėrimas, sen. vok. aukšt. *metu*-midus, sen. indų *madhu*-medus, svaiginamas gėrimas ir kt.; *vidus*, plg. lat. *vidus*, sen. anglų *widu* — miškas, sen. vok. aukšt. *witu* — miškas ir kt.; *viršus*, plg. lat. *virsus*, sen. sl. *vr̥schō* (supriev. vns. viet. *vr̥schu* — viršuje) ir kt.: gal būt, *alus*²⁹, plg. lat. *alus*, pr. *alu* — midus, sen. sl. *olō* ir kt.; *dangus*, plg. pr. *dangus*; *lietus*, plg. lat. *lietus*, kiti jų skoliniai, pvz., *midus*³⁰, *cukrus*³¹, *turgus* ir kt. Treti — seni *u*-kamieniai daiktavardžiai, tik šiandien jau beišnyksta, pvz., *pėkus* (Zietela, Žasečiai), plg. pr. *pecku*, gotų *faihu*, sen. indų *paśu*, av. *pasu-*, lot. *pecū* ir kt. XVI a. paminkluose *pekus* dar dažnas, pvz., vns. vard. *pekus* BrP I 224₂₃, *pækus* BrP II 464₉, BrB(dažnai), *pekus* SzD 32, *pėkus* DP 350₃₁, *pėkus* DP 349₄₉, vns. kilm. *pekaus* BrP II 194₁₄, E 13₁₀₋₁₁, BrB(dažnai), *pėkaus* DP 428₁₈, *pėkaus* DP 290₄₀, vns. gal. *peku* BrP I 93₁₉, *pėku* DP 307₁, vns. in.

²⁶ Žr. K. Būga, Lietuvių kalbos žodynas, I sąs., XXXIII, Kaunas, 1924. Kad XII—XIII a. lietuviai buvę išlaikę ilguosius tvirtapradžius žodžio galo balsius, K. Būgos manymu, rodą iš sen. rusų kalbos paskolinti žodžiai *storasta*, *gromata*, *mūka* ir *muilas* (rusų *мыло*), *vynas* (rusų *вино*), *dyvas* (rusų *дуво*). Jeigu lietuvių kalboje tada tvirtapradžiai žodžio galo balsiai būtų sutrumpėję, tai turėtųme **muila*, **vyna*, **dyva*, kaip ištariamai XIV—XV aa. skoliniai *pekla* (lenkų *piekło*), *prova* (lenkų *prawo*) ir kt.

²⁷ Žr. J. Būtėnas, Švietimo darbas, 48, 1930.

²⁸ Žr. H. Ван-Бейк, История..., 244; E. Fraenkel, BS 2, 248; KZ 61, 272.

²⁹ Žr. E. Fraenkel, Litauisches etymologisches Wörterbuch (toliau — Wörterbuch), 8 ir kt., Göttingen, 1955.

³⁰ Žr. E. Fraenkel, Wörterbuch, 446; K. Būga, Kalba ir senovė, 65, 218, Kaunas, 1922; P. Skardžius, Lietuvių kalbos žodžių daryba, 55, Vilnius, 1943.

³¹ Žr. E. Fraenkel, Wörterbuch, 70.

pekumi E 15₉, BrB (dažnai), *pékumi* DP 40₄₇ ir kt. Senas daiktavardis *pelūs* (Kupiškis, Dusetos ir kt.), plg. lat. *pēlus* (greta *pelavas*), pr. *pelvo*, ukr. *polóva*, čekų dgs. *pléva* ir kt., taip pat beišnyksta. XVI a. raštuose jis dar vartojamas, plg. dgs. vard. *pelus* BrP I 119₂₇, dgs. įn. tomis *pēlumis* DP 86₁₇, *pēlumis* PS I 82₂₉ ir kt. Kai kuriose tarmėse jį pakeitė *o*-kamienis *pelaĩ* (Nemajūnai ir kt.).

Ketvirtį — vartojami tik atskirose šnektose, pvz. *badūs* — badas (Leipalingis), *šėškūs* (Jieznas, Nemajūnai, Kvėdarna ir kt.), *šėškus* (Dusetos), *sniegūs* (Lazūnai; atsiradęs, gal būt, dėl ledus įtakos)³², *stogus* (Biržai, sprendžiant iš vns. kilm. *stōgos* = stogaus), *opšrūs* — barsukas, *gelčkus* — geltonasis katinas, *jiūčkus*, *kuřčkus* — kurčias, *dvāskus* — sudžiūvėlis, *dribkus* — sudribėlis, *pliuřpkus* — plepys (Jurbarkas) ir kt.

Gausėnis lietuvių kalboje yra *iu* kamienas³³. Kai kurie jo atstovai galėjo taip pat seniai pereiti į *io* kamieną. Pvz., *žvejas* darybos atžvilgiu gali būti senas *iu*-kamienis, plg. liet. *žvejas*; *žveja*, žem. *žveju* — žuvauju ir sen. indų *mṛgayuh* — medžiotojas: *mṛgayā* — medžioklė; *mṛgayate* — medžioja. *iu*-kamienis seniau galėjo būti ir *vėjas*³⁴, plg. vns. viet. *vėjuje*, vns. šauksm. *vėjau*, sen. indų *vāyuh* — vėjas.

Vienaskaitos naudininko raida

Dabartinė lietuvių kalbos *u* kamieno daiktavardžių vienaskaitos naudininko forma *sūnui* kalbininkų aiškinama labai įvairiai. Vieni ją kildina iš ide. *-*evai* ar *-*evei*, plg. sen. indų *sunave*, sen. sl. *synovi*³⁵, kiti iš **sūnvai*, **sūnvai*, **sūnuvei*³⁶. Tačiau fonetinė visų šių architipų raida į *sūnui* vargu ar galima. Iš **sūnvai*, *-ei* galėjo išriedėti tik **sūnvie* su cirkumflekciniu *-ie*, **sūnuvei* galėjo duoti tik **sūnuvie*. Raida **-uvie* > *-*uie* > *-ui* kažin ar galėjo būti. Tarus, kad taip galėjo įvykti, lieka neaiškūs žemaičių naud. **sūnuo*, Gervėčių *sūnuo*, kurių *-uo* jokių būdu negalėjo atsirasti minėtu keliu.

N. van Vijko nuomone³⁷, vienaskaitos naudininkas *sūnui* atsiradęs, kitų kamienų pavyzdžiu prie kamieno pridėdant galūnę *-i*: *galvā* > *galvai*; *galvai*, *žemē*; *žemei*, **šird(s)*; *širdi*, vadinasi, ir *sūnus*; *sūnui*. Tokiu atveju ir vėl lieka neaiškūs minėtieji naudininkai *sūnuo*. Žemaičių **sūnuo* (dounininkų *sūnu*, dūnininkų *sūnū*), Gervėčių *sūnuo* yra tapatūs *o* kamieno naud. *vaikuo* ir, be abejo, atsiradę *u* kamienne iš *o* kamieno vietoje senosios *u*-kamienės naud. formos, kurios pėdsakų baltų kalbose neturime. Iš *o* kamieno bus paimiti ir

³² Žr. E. Fraenkel, Das im Wilnagebiet gesprochene Litauisch BS 2, 48.

³³ Žr. P. Skardžius, min. veik., 76 ir toliau.

³⁴ Žr. J. F. Lohmann, Lit. *žvejas*-Fischer, *žveja*-Fischgang=ai. *mṛgayuh*-Jäger *mṛgayā*-Jagd. KZ 57, 241.

³⁵ Žr. J. Schmidt, Die Pluralbildungen der indogermanischen Neutra... 67, Weimar, 1889. O. Wiedemann, Handbuch der litauischen Sprache, 31, 61, Straßburg, 1897.

³⁶ Žr. A. Leskien, Die Bildung der Nomina im Litauischen, 91, Leipzig, 1891. A. Baranowski—F. Specht, Litauische Mundarten, 2, 174. F. Specht, IF 42, 295.

³⁷ Žr. ZfslPh 12, 248.

aukštaičių naud. su *-ui*³⁸, *-u*. Vienaskaitos naudininkas, kaip gana retai vartojamas linksnis, greitai pasiduoda kitų kamienų įtakai, plg. *i* kamieno senosios vns. naud. formos greitesnį nykimą, *u* kamieno būdvardžių dgs. naud. greitesnį nykimą negu įnagininko, daiktavardžių linksniavimo įtaką būdvardžių naudininkui: *baltui*, *gerui* (Svėdasai)³⁹.

Vienaskaitos įnagininko raida

Senoji vienaskaitos įnagininko forma *sūnumi*, plg. sen. sl. *synomb*, lat. *suprieveiksmėjusi* įnagininką *virsum*, senuosiuose lietuvių paminkluose išlikusi nevienodai. Vienuose jų, pvz., M. Daukšos, K. Širvydo raštuose, vartojamos tik *u*-kamienės daiktavardžių vienaskaitos įnagininko formos. *u*-kamienės vienaskaitos įnagininko formos stiprumą XVI a. rodo tai, kad kai kuriuose senuosiuose paminkluose ją turi dar ir *u*-kamieniai būdvardžiai. Ypač gausu tokių būdvardžių M. Daukšos „Postilėje“: *aiškiūmi* 476₃₈, *apvalumi* 365₅₁, 367₃₆, *baisumi* 3₁₉, 10₄₀, 94₂₁, 165₃₁, 169₂₈, 384₅₂, 391₁₄, 424₅₁, 477₄₇, *biaurumi* 482₂₇₋₂₈, *brėgumi* 146₂, 182₂₂, 240₁₄, 291₁₇, 429₁₀, 479₉, 553₃₈, 572₄₉, *brėgumi* 481₂₇, *būdrumi* 392₃₁, 554₄₄, 35₃₅, *dósnumi* 84₂₄, 298₂₁, 511₁₈, *gáilumi* 302₂₇, *gástumi* 355₂₈₋₂₉, *gdusumi* 147₄₃, 358₇, 563₂, *graūdumi* 177₃₂, 476₃₈, *grūbumi* 90₄₀, *imanimi* 161₁, *kāntrumi* 9₁₆, 178₂₅, *kártumi* 285₂₉, *lāimumi* 86₁₇, 200₄₀, 273₃₉, 349₄₇, 590₃₀, 616₃₂, *lapumi* 406₃₃, 501₆, *lagwumi* 219₂₀, *ligumi* 40₃₃, 79₂₁, 150₄₆, 170₂₅, 244₃₉, 249₃₅, 261_{34,35}, 434₁₃, 438_{24,26}, 448₈, 470₄₀, 482_{27,37}, 517₁₃, *lóbumi* 355₂₉, *malonumi* 171₁₉, 250_{36,37}, 347₂₄, 368₃₄₋₃₅, 424₅₀, 617₂₁, *mėilumi* 96₂₃, 358₂₉, *mėilingumi* 406₃₄, 389₃₃, *meilaširdumi* 434₈, *mielaširdumi* 587₂₂, *nóbažnumi* 609₄₁, *paklusnumi* 103₁₁, 186₅₁, 210₁₂, 256, 264₁₁₋₁₂, 328₄₄, 365₂₄, 465₃, 482₃₈, 501₁, 419₂₆, *padórumi* 160₃₃, 161₂, *patógumi* 362₃₄, 407₈, 467₃₄, 478₃₉, 482₃₀, 490₄₈, 495₃₆, *pigumi* 90₃₉, 264₃₅, 455₄₂, *plarumi* 90₃₉, 270₅, 274₃₄, *priešumi* 608₈, *priwalumi* 255₂₃, *pútlumi* 533₄, *rómumi* 84₂₄, 398₄₄, 422₁₃, 424₅₀, 437₂₃₋₂₄, *saldumi* 101₄, *sargumi* 35₃₅, *skáistumi* 332₄₂, *smárkumi* 62₄₇, 168₄₆, 174₂₇, 191₄₈, 361₄₋₅, 384₅₁, *stiprumi* 234₆, 31₅₃, 277₂₄, 334₁₉, 350₈, 448₃₃, 543₁₈, 607₂, *staigumi* 499₉, *súkumi* 191₄₉, 512₁, *šakumi* 594₆, *šwiesumi* 66₄₂, 152₃₃, 560₃₉, 594₆, *tákumi* 367₂₈, *teisumi* 84₃₇, 120₄₀, 161₄₉, 168₄₆, 171₅, 284₃₉, 310₄₀, 348₂₃, 366₉ (2 kartus), 371₂₇, 424₅₁, 434_{8,45}, 352₃₈, 359₄₁, 393₂₄, 543₁₅, 607₁₉, *tiésumi* 483₂₂, *wėikumi* 3₁₉, 237₁₄, 15₄₃, *žimumi* 178₁₉, 355₂₈. *io*-kamienės būdvardžių vienaskaitos įnagininko formos čia nepasitaikė sutikti. K. Širvydo raštuose taip pat vartojamos *u*-kamienės formos *teysum* PS I 25₂₀, *teysumi* PS I 327₁₆, *sotumi* PS I 379₂₂, *klausumi* PS II 216₂₈, 217₇, greta *brungu* PS II 214₂₄, *brungiu* PS I 227₄, II 100₇, 207₄, *ipatu* PS I 116₁₅, II 137₂₉, 164₅, *meylu* PS I 37₂₁, 71₁₇, *smulku* PS I 309₈, *žimu* PS I 98_{2,24}, *gilu* PS II 153₁, *skalsu* PS II 208₁₉, 210₂₃, *gausu* PS II 210₂₂, *plačiu* PS I 305₇, *tunkiu* PS I 360₈, *patogiu* PS II 87₂₅. Dažnos jos ir 1600 m. „Margaritoje Teologikoje“:

³⁸ Plg. K. Brugmann, Grundriss..., 112, 605.

³⁹ Kai kuriose lietuvių kalbos šnektose (Pandėlys, Kupreliškiai ir kt.) vartojami vns. naud. *dangum*, *sūnum*, *medum*, *turgum*, *karalum*, *šaučum* ir kt. Tai įnagininko forma, vartojama naud. reikšme.

teisumi 61^b, 78^b, 79^a, 84^a, 88^b, 264^a, *ischkumi* 111^b, 204^b, 208^b, APM 27^b, 27^b, *netisumi* 79^a, *matczumi* 113, *macznumi* 117^b greta *ischku* 112^b, 133^a, *stipru* 72^a, 98^b. Kituose senuosiuose paminkluose jos sutinkamos retai, plg.: 1) J. Bretkūno „Biblijos“ *gražumi* Gen. 24, *kitrum* Pred 9, *ligumi* Jes. Sir 13, *teisumi* Hiob 32, 2) M. Petkevičiaus katekizmo *biaurūm* 53₁₈, *cistumi* 62, *ne-teysum* 86, *teysumi* 62, 3) D. Kleino raštų *baisumi* KIM 35, *brangumi* KIM 114, 178, *iškumi* KIG 130. M. Mažvydas, B. Vilentas ir J. Bretkūnas „Postilėje“ *u*-kamienių būdvardžių vienaskaitos įnagininko formų visiškai nevartoja.

Tačiau kai kuriuose senuosiuose rašto paminkluose jau sutinkame *u* kamieno daiktavardžių, turinčių įnagininko formą, analoginę *o* kamieno daiktavardžiams. Tokia forma vartojama 1) M. Mažvydo raštuose: *sunu* 45₁₅, *βmogu* 166₁₈, 153₄, 192₁₀, 204₇, 441₉, 2) B. Vilento raštuose: *sunu* E 12, 27₁₃ (greta *sumumi* (6 kartus), *Jesu* EE 202₁₄ (greta *Jesumi*), *Christu* EE 208₄₋₅, 211₁₄ (greta *Christumi*), 3) J. Bretkūno „Postilėje“ *βmogu* I 157₂₁, *sunu* II 88₄, *Jesu Kristu* II 138₄ (greta *u*-kamienių formų), 4) M. Petkevičiaus katekizme *sunu* 176₁₉, (greta *sunum* 198, 113₂, 215, 226, *sumumi* 253). Analogiška padėtis yra *iu*-kamieno vienaskaitos įnagininko, kurio forma su *-iu* senuosiuose paminkluose reta, plg. *karalu* EE 14₇ (greta *karalumi* (7 kartus), *krišu* E 33₆, *pakaiu* Mž 225₄, *sanariu* EE 51, *sanariu* MT 150^a (greta *sana-riumi* MT 155^a), su schitu *bagotiru* BrP II 197, su *bagotiriu* BrP II 200, *liekariu* BrP I 190 (plg. vns. kilm. *liekoriaus* 191), su *Lazaru* BrP II 200, *didziu neprieteliu* BrP II 248.

Vėlesniuose raštuose pastarosios įnagininko formos pasitaiko dažniau. 1753 m. M. Olševskio „Bromoje“ sutinkame *alieju* 130, 142, *likworiu* 152, *neprietelu* 212, *plōšciu*, *poteru* 154 (greta *u*-kamienių, plg. *plōšciumi* 69 ir kt.). 1752 m. J. Jaknavičiaus „Evangelie polskie i litevskie“ turi *karalu* 4 (greta *karalum* 51).

Ypač dažnos jos žemaičių raštuose, plg. 1) 1787 m. „Živato“: *ciesoriu* 179, *križiu* 218, 221 (greta labai dažno *križiumi*), *karalu* 189, 190, 192 (2 kartus), 232 (greta *karalumi*), *kupciu* 132, *dangu* 32 (2 kartus), *Lozoriu* 109, *prietelu* 134, 212, *sekretoriu* 290, *sunu* 37, 130, 165 (2 kartus), 234, 252, 288, 296 (greta dažno *sumumi*), *žmogu* 304 (greta dažno *žmogumi*, *wyrsumi*). 2) 1790 m. „Balso širdies“: *sunu* 262₅ (greta *sumumi* 9, 196₁₁), *žmogu* 120₈ (greta *žmogumi* 257, *žmogum* 246).

S. Daukanto ir M. Valančiaus raštuose absoliučią daugumą įnagininkų sudaro formos su *-(i)u*, plg. 1) M. Valančiaus „Istorijos“: *karalu* 75 (2 kartus), 76 (3 kartus), 82, 85, 87, 123, 127, *prietelu* 114, *medu* 24, *sunu* 23, 27; 2) M. Valančiaus „Žemaičių vyskupystės“: *popiežiu* 46, 120, *prokuratoriu* 137, *sekretoriu* 147, *sunu* 73, 125, *wirszu* 80, 90 (greta retų *karalumi* 21 ir kt.); 3) M. Valančiaus „Živatų“: *karalu* 100, 150, 151, 172, 223, *križiu* 99, 186, 242, *kupcziu* 235, *ciecoriu* 7, 19, 158, 196, 203, *litu* 29, *Messiosziu* 183, 225, 256, *popiežiu* 59, 63 (2 kartus), 153, 156, 171, 176, 201, 219, *sunu* 93, 174, 211, 243, 270, *wirszu* 49, 125, 153, 211, *žmogu* 131, *žalnieriu* 188 (2 kartus), 200, 221 (greta retų *žmogumi* 69 ir kt.); 4) S. Daukanto „Būdo“: *aló* 27, 61, *qmžio* 163, *gaspadorio* 63, 53, 159, 160, *karaló* 159, *karalió* 230, *medó* 61,

midó 56, 61, *skajtló* 34, *wirszó* 56, 106, 128, 196, *wirszu* 195, *žmogu* 160, *nebžmógò* 238, *doró žmógó* 8, 64 (greta retų *litumi* 191 ir kt.).

A. Baranausko užrašytuose tarminiuose tekstuose⁴⁰ taip pat sutinkame (i)u kamieno daiktavardžių įnagininkų su -i(u), plg. dideliu *kūpczu* 314₃ (Batakiai), sò wèinu *kūpczu* 343₂₇ (Darbėnai), budams *kòpczò* 350₁₁ (Vieksniai), sò *žalniėriò* 350₂₁ (Vieksniai), *kūpczu* 354₂ (Tirkšliai) sù *rozónczu* 369₂₉ (Kartėnai), pastósio *gaspadóriò* 380₁₃ (Laižuva), noris būtė *gaspadóriò* 380₁₉, būte *žalniėriò* 381₅ (Laižuva), bōwa *dorniò* wadinams 396₁₉ (Salantai), swiets *dōrniò* wadin 400₇ (Salantai), sositikti sù *kūkóriu* 383₅ (Grinteliškė), sù *kūkoriu* 383₂₈ (Grinteliškė), so *karàl* 131₂₃, 132₁₀ (Klovainiai), sò *gaspadór'* 141_{5,6,7}, (Pakruojis), būwa didž *bagócž* (Pušalotas), su sawa *tavòrczu* (Kruopiai), su *karàlu* 270₂₅ (Pakapė), sù *karàlu* 184 (Joniskis), 198₁₇ (Krakės), *karàlŭ* 199₁₀ (Krakės), pò *pāczu* 200₂, 204₂₂ (Grinkiškis), su *kraūczu* 207₃₂ (Pagiriai), būt *kupczù* 210₃₄, *kupczù* 211₃ (Pagiriai), tókiu *bagóczu* 211₂₀ (Pagiriai), manì *karali* statýt' 217₂₇ (Naujamiestis), *nēprieteli* 215₂₅ (Šeduva), *pakàju* 116₂₉ (Papilė), iszėje su *suno* 351₂ (Vieksniai), su *sūnu* (Kriukai), sò *sūn* 141_{6,7} (Pakruojis), *suni* 81₂₄ (Vabalninkas), *sūni* 88₆ (Biržai), su *liētu* 266₂₁ (Radviliškis), *žmogu* 354₅ (Tirkšliai), *žmogu* 356₂₀ (Telšiai).

Dabar didžiulė žemaičių tarmės dalis (visi dounininkai ir kt.) vartoja tik pastarąsias įnagininko formas, plg. *kàralò*, *tòrgò*, *sūno*, *vėršò* (Kretinga, Sėleniai, Salantai, Mosėdis ir kt.). u-kamienės vns. įn. formos dar vartojamos kai kuriose dūnininkų šnektose, besiribojančiose su aukštaičiais, plg. *kėrdžomė*, *sūnomė* (Laukuvos tarmė), *rācum*, *sūnūm* (Pagramančio tarmė)⁴¹, *sūnūm* (Šaukėnai), *aluūm* (Eržvilkas), *umžum*, *spūlum*, *sūnum*, *duņgum* (Kursėnai) ir kt.

Aukštaičių rytiečių, viduriečių ir dzūkų tarmėse dažnai greta vartojamos abi formos (su-(i)um ir -(i)u), plg. *turgum*||*turgù*, *sūnum*||*sūnù*, *pūodzum*||*pūodzu* (Linkmenys), *sūnu*||*sūnum*, *madù*||*madum* (Skapiškis), *sūn*||*sunum*, *tuřg*, *žmog*||*žmogum*, *vīlñ*||*vīlñum* (Biržai), *sūnu*, *aluūm*, *medum*, *sūkēu* (Gelvonai), *sūnu*||*sunum*, *liētu*||*lietum*, *medum*, *dungum* (Palomenė), *sūnu*||*sunum*, *alū*||*alum*, *medū*||*medum*, *dūngu*||*dungum* (Raguva), *tuřgu*, *liētu*, *skiřu* (Palėvenė) ir kt. Mūsųšos upyno šnektose įnagininkai su -um jau nesutinkami, plg. *tořg*, *sūn*, *vòřš*, *pēc*, *amž* (Pašvitinys, Vaškai, Šeduva ir kt.).

Geriausiai u-kamienė vienaskaitos įnagininko forma išlikusi aukštaičių vakariečių tarmėje.

Kai kurie kalbininkai⁴² lietuvių kalbos u-kamieno daiktavardžių vns. įn. su -u mėgina sieti su av. -ū. Bet ši forma lengvai paaiškinama kaip naujadaras, atsiradęs o kamienų vns. įn. pavyzdžiu. u kamienų daugiskaitos perėjimas į o kamieną sukėlė ir u-kamienės vienaskaitos nykimą. Žodžiai *alus*, *medus*, kurių daugiskaita nevartojama, ilgiau tarmėse išlaiko ir u-kamienę vns. įn. formą. Senųjų mūsų kalbos paminklų vns. įn. su -u nerodo jų didelio

⁴⁰ Žr. A. Baranowski — F. Specht, *Litauische Mundarten*, 1, Leipzig, 1920.

⁴¹ Žr. P. Jonikas, *Pagramančio tarmė*, 46, Kaunas, 1939.

⁴² Žr. A. Baranowski — F. Specht, *Litauische Mundarten*, 2, 76.

senumo, nes *u* ir *o* kamienų suartėjimas įvyko dar prieš mūsų raštijos pradžią. Senuosiuose paminkluose sutinkame ir (*i*)*o* kamieno vns. įn. sudarytų pagal *u* kamieną, plg. *Diewumi* PK 12₁₉, 28₂₀₋₂₁, 240 (greta *Diewu*), *krauiumi* MT 99₅₋₆^a, 120^b, 130^b, 152^b, 153^a, 158^a, 166^a, 203^a, 207^b, 250^a, 251^b, 122^b (2 kartus), 158^b, APM 3^b32^a, *Ponum* PK 110, 112 (greta *Ponu*), *Brolumi* K1 M 70₁₂. Tokių naujadarų turime ir iš vėlesniųjų raštų, plg. tuomi *ponu* wel *ponumi* Univ. 5; *Diewum* Jass P I 110₂₇, *tiewum* Jass P I 28₇, *Tewumi* Jass P I 176₁₈ ir kt., *broliomi* DB 161, *ežerum* ŽW 134, *Diewumi* ŽŠ 78 (2 kartus), su *wiskupum* ŽW 74 ir kt.

Vadinasi, nėra jokio pagrindo lietuvių kalbos *u* kamieno vns. įn. su *-u* gretinti su av. įn. su *-ū*. Latvių kalbos vns. įn. su *-u* taip pat lengvai išaiškinami kaip naujadarai⁴³.

u kamienas vienaskaitoje, be naudininko, didelę *o* kamieno įtaką patyrė įnagininko, o ne kitame linksnyje dėl to, kad naujieji įnagininkai su *-u* geriau atitiko visą lietuvių kalbos daiktavardžių linksniavimo sistemą, plg. vns. įn. *sūnu* ir vns. gal. *sūnų*, vns. įn. *ranka*, *žeme*, *širdžia*, *vaiku* ir vns. gal. *ranką*, *širdį*, *žemę*, *vaiką*.

Vienaskaitos vietininko raida

Dabar beveik visose lietuvių kalbos tarmėse, išskyrus žemaičius, *u* kamieno vienaskaitos vietininkas turi formą *turguj*, *viršuj* ir kt. Ji išriedėjusi iš ilgesnės formos *turguje*, *viršuje*. Tokia forma vartojama ištisai M. Daukšos „Postilėje“, plg. *daguiē* 195₄₄, *daguie* 203₃₉, 255₄₂, 548₂₃, *danguie* 253₂₀, *dān-guie* 222₂₉, *daguia* 470₁₉, *pakāiuie* 543₁₁, *tūrguie* 220₄₂, *tūrguie* 92₃₉, *widuiē* 293₁₈, ir kt., 1600 m. „Margaritoje Teologikoje“, plg. *sunuiē* 2^b, 12^b, 14^b ir kt. (viso apie 90 tokių viet. formų). Tačiau jau ir XVI–XVII aa. paminkluose greta ilgųjų vartojamos ir sutrumpėjusios formos. 1595 m. M. Daukšos katekizmo iš 22 vns. viet. dar tik vienas turi sutrumpėjusią formą: *dagui* 61₂₉. Bretkūno raštuose, nors ilgosios formos dar dažnesnės, bet neretai pasitaiko ir sutrumpėjusios, plg. *danguie* BrP I 10, 21, 312, 345 ir *dangui* BrP I 61, 10, 411 ir kt. Dažniau sutrumpėjusias formas čia turi tik suprieveiksmėję vietininkai *widui*, *wirschui*. D. Kleino „Maldų knygelėse“ dažnesnės ilgosios formos, o „Naujose giesmių knygosė“ dažniau vartojamos jau sutrumpėjusios formos (daugeliu atvejų, matyti, dėl ritmo). M. Mažvydo raštuose dažnesnės sutrumpėjusios formos, plg. *dangui* (apie 17 kartų), *dangugi* (2 kartus), *danguie* (1 kartą) ir pan. 1598 m. M. Petkevičiaus katekizme ir K. Širvydo: „Punktuose sakymų“ vartojamos tik sutrumpėjusios formos. Sutrumpėjusios formos dažnesnės ir 1653 m. Kėdainių leidiniuose.

Visa tai rodo, kad vietininko forma trumpėti pradėjo gana anksti, dar prieš mūsų raštijos pradžią. Trumpėjimas įvairiose lietuvių kalbos tarmėse vyko nevienodu laiku ir jis nėra dėsningas fonetinis reiškinys, bet trumpėjimas dėl sistemos: kadangi dažniausiai vartojami linksniai turėjo vienu skiemeniu mažiau, tai ir vienaskaitos vietininkas, o taip pat įnagininkas, ilgainiui prisiderino prie jų, numesdami trumpuosius galo balsius *e* ir *i*.

⁴³ Plg. J. Endzelins, Gramatika, 444.

Vietininko *danguje* kilmė aiškinama įvairiai. F. Špechtas šią formą laiko naujadaru, sudarytu analogiškai *ū*-kamienėms formoms: *-ūmi*; *-umi*, *-ūmus*; *-umus*, *-ūmis*; *-umis*, *-ūse*; *-use*, tai greta *-ūje* galėjęs atsirasti ir *-uje*⁴⁴. Tačiau lietuvių kalboje nėra aiškių *ū* kamieno šių linksnių liekanų, o forma su *-ūje*, rodos, dabar lietuvių kalbos tarmėse, niekur nesutinkama⁴⁵. N. van Vijko nuomone, tokia forma greičiausiai atsiradusi prie naudininko su *-ui* pagal proporciją **mergāi*; **mergāien* = *sūnui*; *x*⁴⁶. Tokiu atveju kyla klausimas, kodėl prie vns. naud. *namui* nesusidarė vietininkas **namuje*?

Senajo lietuvių kalbos vns. viet. forma paprastai aiškėja iš vns. adesyvo. *u* kamieno vns. adesyvai dar gausiai vartojami senuosiuose lietuvių kalbos paminkluose. Ypač gausu jų M. Daukšos raštuose, plg. *Jėsup* DP 483₁₆, DK 81₂, *altōriup* DP 296₁₀, 443₃₅, 539₅₁, 547₃₄, 551₁₃, *Esaiōbiup*, *Isaiōbiup* DP 14₁₃, 109_{19,29}, 253₄₁, 257₄₁, 259₃₁, 260₄₂, 261₄₅, 620₄₆, *Christup* DP 327₂₈, 348₉, 540₁₀, 615₁₂, DK 101₁₇, 81₂, *Jeremiōbiup* DP 60_{4,11}, 208₂₅, 508₁₉, *Ambrazieup* DP 369₃₃, *Kaiphobiup* DP 167₂₁, 169₄₈, *karālup* DP 237₄, *Lukoḡbiup* DP 6₃, 12₃₂, 18₄₀, 25₂₃, 81₈, 101₄₄, 141_{29,32}, 193₂₁, 211₂₄, 274₇, 287₃₅, 293₁₄, 373₃₂, 391₃, 426₂₉, 437₃₉, 461₃, 470₅₀, 476₃, 488₁₄, 491₄₁, 495₁₃, 552₂, 556₃₀, 562₁₆, 571₃, 618₈, *Mōrkup* DP 75₃₇, 100₂₇, 142₄₆, 347₂₇, *Neemiōbiup* DP 340₂₈, *sunup* DP 355₃₀, 442₁₈, *sunup sawap* DK 58₂, 59₁₀, *Tobiōbiup* DP 108₂₆, 196₂, 214₅₂, *tānciup* DP 440₁₅, *žmogup* DP 255₃₅, 287₄, 315₂₉, 322₂₈, 327₂₇, 344₅₁, 371₄₂, 477₁₈. Sutinkami tokie adesyvai ir kituose senuosiuose paminkluose, plg. 1) M. Mažvydo raštų: *Matheiuḡi* 23₄, 24₉, *Markupi* 24₁₄, 2) B. Vilenčio raštų: *Motthieiuḡi* E 24₈, *Marcupi* E 25₁, 3) M. Petkevičiaus katekizmo: *sunup* tawo milampe 198, *sunup* 30, 4) 1600 m. „Margaritos Teologikos“ *Lukoschup* 156^b, *Morkup* 123^a, 5) 1605 m. anoniminio katekizmo *mielup*’ *sunup* 59₁₁, 6) 1653 m. „Sumos“: *sunup* 129₃₀, *sunup sawampi* 137₂₋₃, *tamp*’ *žmogup*’ 257, 7) 1653 m. „Maldų krikščioniškų“: *sunup*’ savo milamp’ 62, *sunup* savo numiletamp 33 ir kt. Sprendžiant iš šiandien Gervėčių apylinkėse vartojamų vienaskaitos adesyvų *žmoguk* ir kt.⁴⁷, senųjų kalbos paminklų adesyvų galūnė *-up* turėjo būti tariama trumpai⁴⁸. Adesyvas *žmogup*, kaip ir inesyvas *žmoguje*, turėtų būti sudaryti iš senajo vietininko **žmāgu* ir postpozicijos. Ar galėjo kažkada baltų kalbose egzistuoti vietininkas **žmāgu*?

Senąjį *u* kamieno daiktavardžių vienaskaitos vietininką, kilusį iš ide. *-ō(v)*, plg. sen. sl. *synu*, sen. indų *sūnāu*, turi išlaikiusi žemaičių tarmė, plg. **turguoje* (dounininkų *tōrgou* ir dūnininkų *tōrgū*). Tokia forma vartojama S. Daukanto „Būde“, plg. *qmžionie* (dažnai), *dangouie* 81, 91, 82, 102

⁴⁴ Žr. F. Špecht, Zur litauischen Nominalflexion, IF 42, 295. Anksčiau, žr. Lit. Mundarten, 2, 97, Špechtas galūnę *-uje* laikė visiškai neaiškia: „völlig unklarbar bleibt nur die Kürze in dem Loc. Sg. der *u*-Stämme“.

⁴⁵ Tiesa, F. Kuršaitis gramatikoje pateikia vietininkus su *-ūje*. Juos pateikia ir J. Jablonskis, žr. Rygiškių Jonas, Lietuvių kalbos gramatika, 24, Vilnius, 1922.

⁴⁶ Žr. ZfslPh 12, 250.

⁴⁷ Žr. A. Laigonaite, Pašalio vietininkai dabartinėje lietuvių kalboje. Kai kurie lietuvių kalbos gramatikos klausimai (Straipsnių rinkinys), 26, Vilnius, 1957.

⁴⁸ F. Špechtas, žr. Litauische Mundarten, 2, 96 ir IF 42, 295 neteisingai laiko galim. *-up* laikyti ilgą. Teisingą poziciją, laikydamas *-up* trumpu, užima N. van Vijkas, žr. ZfslPh 12, 249.

(2 kartus), 174, 199, *dąguoji* 99, *kłosztoriouje* 27, *pakajouie* 102, 160, *Paryžio-
uie* 239, *walstiouje* 167, *Wilniouie* 103, 242, 231, *Wilniouji* 70, M. Valančiaus
„Živatuose“: *danguoje* 44, 65, *danguoj* 192, L. Ivinskio „Genovaitėje“: *dan-
guoje* 107, 110, 129⁴⁹ ir kt. Latvių augšzemniekų tarmė taip pat pažįsta vie-
tininko formas su *-uo*⁵⁰. Vadinas, senoji baltiškoji *u* kamieno vienaskaitos
vietininko forma yra **sūnuo*. Prie jos prilipus postpozicijai, atsirado forma
**sūnuoje*, kuri trumpėdama išriedėjo į lat. augšz. *sūnuo* ir liet. žem. **sūnuo*.

u kamieno vietininkas turėjo akūtinę galūnę. Tai rodo dabartinis slavų
kalbų kirtis, plg. rusų *cadŭj* (vns. kilm. *cāda*), *bepezy* (vns. kilm. *bēpeza*), ser-
bų *cādŭj* (vns. kilm. *cāda*) ir kt.⁵¹. Ir baltų kalbų vienaskaitos vietininkas
turėjo būti **sūnuo*. Prilipus postpozicijai, tvirtapradis *uo* sutrumpėti negalėjo:
taip atsirado žemaičių **sūnuo* < **sūnuoje*. Greta postpozicinės formos **sūnuoje*
kurį laiką galėjo egzistuoti ir nepostpozicinė **sūnuo*, kuri, žodžio gale trum-
pėjant ilgiesiems tvirtapradžiams balsiams, turėjo išriedėti į **sūnu*. Kad greta
postpozicinių vietininkų galėjo egzistuoti dar ir nepostpoziciniai, rodo *u* ka-
mienio daugiskaitos vietininko formos lietuvių kalbos tarmėse⁵². Be to, ir pats
postpozicijos suaugimas su žodžiu neįvyko vienu metu, o buvo sudėtingas
procesas, trukęs, tur būt, gana ilgai, panašiai, kaip ir sudėtingas buvo papras-
tojo būdvardžio suaugimo procesas su įvardžiu į vieną žodį — įvardžiuotinį būd-
vardį⁵³. Kitų kamienų vietininkų pavyzdžiu ir forma **sūnu*, matyt, pakito į *sūnuje*.
Aukštaičių tarmėse ši forma įsigalėjo, nes ji čia savo trumpuoju kamiengaliu
u gerai derinosi prie vienaskaitos iliatyvo *sūnuna* ir *i* kamieno vns. viet. *avijė*.
Jeigu taip, tai tada nėra reikalo ir vienaskaitos adesyvo *sūnup* aiškinti priebal-
sinio linksniavimo įtaka⁵⁴. Jis galėjo atsirasti iš vietininko **sūnu*, prilipus
postpozicijai, arba naujai susidaryti pagal inesyvą *sūnuje* ir iliatyvą *sūnuna*.

u kamieno vienaskaitos vietininkas gana patvarus linksnis. Žodžių *vidus*,
viršus dažniausiai vartojamas vienaskaitos vietininkas, ne retai vartojamas vie-
naskaitos vietininkas ir žodžių *dangus*, *medus* ir kt. Dėl to ir vietininkų, perėjusių į
o kamieną, pasitaiko rečiau. Senuosiuose paminkluose *o*-kamienės formos beveik
nevartojamos⁵⁵, plg. tik mieliausiami *sunī* sawo PS II 206₆, *dangie* KnN 181₉,

⁴⁹ Žinoma, visos šios formos yra hipernormalizmai. Žemaičiai XIX a., be abejo,
buvo sutrumpinę vietininkus.

⁵⁰ Žr. J. Endzelīns, Gramatika, 444.

⁵¹ Žr. A. Шахматов, Историческая морфология русского языка, 250; A. Мейе,
Общеславянский язык, 332; H. Hirt, Indogermanische Grammatik, 5, 146, Hei-
delberg, 1929.

⁵² Žr. 37 psl. ir t. t.

⁵³ Žr. Z. Zinkevičius, Lietuvių kalbos įvardžiuotinių būdvardžių istorijos
bruožai, 5 ir t. Vilnius, 1957.

⁵⁴ Žr. N. van Wijk, Die pronominalen Adessivformen des Altlitauischen, APH 4,
47; ZfsLPh 12, 249.

⁵⁵ Senuosiuose paminkluose dar pasitaiko ir *u*-kamienų būdvardžių vns. viet., plg.
1) M. Daukšos „Postilės“: *aiškume* 596₆, *apwalume* 134₇, *bragume* 197₄₅, *laimume* 353₃₈,
573₂₆, *bwiesume* 596₆, *wėikume* 582₅₃, 2) 1600 m. „Margaritos Teologikos“: *baisume*
sturmė 249_a, 3) M. Petkevičiaus katekizmo: *sunkum* troškume 65₁, *sunkume* gundime
141, 4) J. Bretkūno raštų: *brangume* (paraštėje vietoje teksto *brangeme*) Judic 5, *gilume*
Ps 69, Drach 32, *grazume* Ps 45, *ligume* (pataisyta iš *-ame*) Luk 23, *ligume* pražiudime
BrP I 390₁₅, *stiprume* (pataisyta į *stiprame*) Ps 31, 5) D. Kleino raštų: *brangume* czeše
KIG 384, *sunkume* uriede KIM 4.

ir adesyvą *suniep* Su 133₁₀⁵⁶. Dabartinėse lietuvių kalbos tarmėse jau ir vietininkas neretai turi *o*-kamienę formą. A. Baranausko surinktuose tekstuose turime: *duñgi* 74₂₄ (Vabalninkas), *sodži* 81₇ (Vabalninkas), *pakāji* 98₁₇ (Krinčinas), *Wilni* 109₅ (Subačius). Žemaičiai dažnai greta senesniųjų *u*-kamienių formų vartoja jau ir *o*-kamienes, plg. *verše*, *sūne* (Sėleniai, Mosėdis ir kt.). Aukštaičių tarmėse, ypač šiaurės aukštaičiuose, taip pat vartojamos *o*-kamienės formos: *tuŗgi*, *liēti* (Palėvenė), *tuŗgi*, *duñgi* (Raguva), *tuŗgi*||*turgūj* (Skapiškis), *cūkri* (Gelvonai), *toŗg*||*toŗgu*, *sōdž*||*sōdžu* (Šeduva), *toŗg*, *sūñ*, *veŗš* (kaip ir *vīŗ*) (Pašvitinys, Vaškai) ir kt.

Senuosiuose paminkluose sutinkame *o* ir *io* kamieno daiktavardžių, turinčių *u*-kamienę formą: *Diewui* este priglausti Mž 188₁₇, *diewuie* BrB Colos 3, *Diewuie* BrB Thes 1₂, 2 Thes 1, Juda 1, *Diewui* (gal naud.) MT 17^a, *Ponuie* BrB Joel 2, Sach 10, Jes 61, *Tewuie* MT 39^a, *Tiewuie* BrB 1 Thes 1₃, 2 Thes 1, 1 Josan 2, Juda 1. *o* kamieno vietininkų, sudarytų *u* kamieno pavyzdžiu, sutinkame ir vėlesniuose raštuose, plg. *Diewuje* Jass P I 164₄ ir kt., *diewuje* GN Matth 27, 43, Joh 3, 21, *kialuje* GN Mork 10, 32, 35 (greta *kialieje*), *kraujuje* GN Luk 22, 20, *mieguje* GN Matth 1, 20, *pilwuje* GN Matth 12, 40, *tewuje* GN Joh 10, 38, 14₁₀, 11, 20 ir kt. Vieni jų gali būti sudaryti pagal *u* kamieną todėl, kad asmenų vardų vietininkai neįprasti (plg. *dieve*, *pone* ir kt.), o vietininkas — *danguje* dažnas senuosiuose paminkluose, kiti iš jų atskirose šnektose galėjo atsirasti greta kitų kamienų (*ā*, *ē*, *i*) ilgesnių vietininkų formų su *-je*, plg. *miškuj*, *qžuoluj*, *sviestuj* (Pandėlys).

Vienaskaitos šauksmininkas

(*i*) *u* kamieno vienaskaitos šauksmininkas *sūnau*, *kerdžiau*, plg. sen. sl. *synu*, *męžiu*, sen. indų *sūno*, paveikė ir kai kurių lietuvių kalbos *io*-kamienių daiktavardžių vienaskaitos šauksmininką. Tokį *iu*-kamienį vienaskaitos šauksmininką lietuvių kalboje turi nomina agentis su priesagomis *-tojas*, *-ėjas*. Jau XVI—XVII aa. lietuvių kalbos paminkluose *io*-kamienės šių daiktavardžių vienaskaitos šauksmininko formos retos, plg. *Gelbetoje* KLG 530 (2 kartus), 531, *atpirkėie* DK 132₂₈, *ižganītoie* DK 132₂₈, *ižganītoie* DP 157₃₁, *Mókitoie* DP 287₄₄, *skaititōie* DP 467₁₆ ir kt.⁵⁷ Žymiai dažnesni čia vns. šauks. su *-au*, plg. M. Mažvydo: *atpirktoijau* 425₁₈, 553₅, *atpirktoiau* 152₅, *atpirktoiau* 175₇, *Apgintoiau* 483₂, *gelbetoiau* 565₂, 566₁₅₋₁₆, 566₄, *giebetoiau* 426₂, *mokitoiau* 426₁, 419₁₀, *Sutwertioiau* 175₅; J. Bretkūno: *tirtaiiau* BrP I 415 ir kt.; M. Daukšos: *atgīditaieu* DK 139₁₆, *Daritoiau* DK 123₂, *Giditoieau* DK 128₂₂, *Ižganītoiau* DK 127₂₀, *mīlitoieau* DK 149₁₂, *Sutwérēieau* DK 139₁₆ ir kt.; M. Petkevičiaus: *atgaywintoiau* 222, *abgineiau* 117₃, *atpirkieiau* 203, *Gintoiau* 37, *gialbetoiau* 146, *rupintoiau* 54, *Sutwereiau* 144 ir kt.; D. Kleino: *Apgin-*

⁵⁶ Gervėčiuose, Lazūnuose, Zieteloje dabar dažnesnės jau *o*-kamienės vienaskaitos adesyvo lytys, plg. *sūniek* (Gervėčiai) ir kt., žr. A. Laigonaite, Pašalio vietininkai dabartinėje lietuvių kalboje. Kai kurie lietuvių kalbos gramatikos klausimai (straipsnių rinkinys), 26.

⁵⁷ Apie atitinkamus latvių kalbos šauksmininkus *mācītāj*, *kalēj* žr. J. Endzelīns, Gramatika, 398 ir kt.

toiau KIM 76, KIG 62, *Atpirktojai* KIM 73, KIG 1, 396, 596, 617, *Gelbetojai* KIM 111, 122, KIG 45, 98, *Išganytojai* KIM 31, 29, 58, 111, 116, 88, KIG 63, 393, *Išlaikytojai* KIM 77, *Linksmintojai* KIG 426 (2 kartus), *Pérgaletojai* KIM 51, 52 ir kt.

Kodėl nykstančio *iu* kamieno vienaskaitos šauksmininkas padarė įtakos *io* kamieno daiktavardžiams? (*i*)*u* kamieno vienaskaitos šauksmininkas paprastai gerai išlaikytas. *o*-kamienės formos retai, bet pasitaiko, plg. *sunai* KIG 339, *žmāge* (Tverečius), *sūñ*, *sūñz* (= *ai*, Linkuva). *iu* kamieno daiktavardžių, reiškiančių dažniausiai nomina agentis ir gyvų veikėjų pavadinimus, yra labai daug, plg. *basius*, *bėdžius*, *dainius*, *bambalius*, *išminčius*, *juodžius*, *drignius* — ne-nuorama, *driskius*, *druskius*, — druskos mėgėjas, *duonius*, *ėdalius*, *galvočius*, *kerdžius*, *kuprius*, *kušlius*, *muržius*, *purvius*, *seilius*, *sermėgius*, *skarmalius*, *raganius*, *skurdžius*, *slunkius*, *snarglius*, *sukčius*, *terlius* ir kt.⁵⁸. Daiktavardžių su priesagomis *-tojas*, *-ėjas* senasis šauksmininkas galėjo būti maišomas su moteriškosios giminės *-toja*, *-ėja* šauksmininku, plg. *mokytoje* ir *mokytoje* (<-a)⁵⁹. Norint išvengti homonimijos, senasis vyriškosios giminės šauksmininkas galėjo būti pakeistas dažnai vartojama *iu*-kamine šauksmininko forma. Dėl analoginių priežasčių buvo pakeistas *iu*-kamine forma *io* kamieno daiktavardžių šauksmininkas ir slavų kalbose⁶⁰.

Iš šių daiktavardžių *iu*-kaminė šauksmininko forma galėjo paplisti ir kituose *io*-kamieniuose, plg. liaudies dainų *dievuliau*, *tėvuliau*, *bróliau*⁶¹, *brólo* (Linkuva), *berniāliō* (= *iau*) L Chr 339₈ (Pumpėnai), *biarnužēliō* L Chr 347₃₀, 348₂₆, *biarniāliō* L Chr 348₁₁, 349₁ (Naujamiestis), *ožō* (= *iau*) greta *ōži*, *ōži* (Raguva), *vėlniau* (Alunta)⁶².

Daugiskaitos vardininko raida

iu kamieno daiktavardžiai senuosiuose lietuvių kalbos paminkluose dar turi ir *iu*-kaminę daugiskaitos vardininko formą. K. Širvydo „Punktuose sakymų“ *karalius*, *gėrius*, *ceklerius*, *neprietelius*, *prietelius*, *valsčius* ir kt. turi tik *iu*-kaminę daugiskaitos vardininko formą: *ceklerius* PS II 159₇, *gierius* PS I 301₄, II 106₁₂, *karalus* PS I 167₁₉, 253₁₇, II 99₈, 147_{6,8}, 150₉, 202₁₅, *nepriete-lus* PS II 222₂₄₋₂₅, 230_{3,33}, *walscius* PS I 301₂₂, *prietelus* PS II 6₁₅, *Wilnius* PS I 50₆, *ziegorius* PS I 184₂₈. *io*-kaminės formas turi tik dgs. vard. *senotariey* PS II 161₂₀, *sunariey* PS II 223₃. M. Daukša „Postilėje“, vartoja taip pat *iu*-kaminės daugiskaitos vardininko formas: *súkas* *Adwersó-*

⁵⁸ Plg. P. Skardžius, min. veik., 76 ir t. t.

⁵⁹ Plg. F. Sommer, Der litauische Vokativ *brolau* und Verwandtes, IF 42, 324; E. Fraenkel, KZ 61, 271.

⁶⁰ Žr. A. Шахматов, Историческая грамматика русского языка, 23.

⁶¹ Žr. Rygiškių Jonas, Lietuvių kalbos gramatika, 19.

⁶² Vns. šauksm. *brolau*, kuris vartojamas jau XVI a. paminkluose, žr. BrP II 156, 245, 291, 294, 489, greta *broli* BrP I 313, 284, 166, 262, II 292 ir kt., sudarytas veikiausiai pagal *sūnau*, žr. Sommer, IF 42, 323 ir t. t.; E. Fraenkel, KZ 54, 291. Analogiškai minėtiems giminystės vardams sudarytas ir šauksm. *duktau*, plg.: O *dúktau*, *dúktau*, dukrele JLD 877₁₆, *Viñcau* (Leipalingis); *broliau*, *dievuliau* ir kt. pavyzdžiu atsirado *širdžiau*, plg. Patié mánu, *širdžiau* manu JLD 495₁. Dėl gaidau, dažnai sutinkamo Donelaičio raštuose, žr. E. Fraenkel, Wörterbuch, 128.

rius 139₁, patįs *Adwersórius* 193₁₀, *Adwersórius* klepóie 193₄₉; *blužnierius* prakeikti 345₂₁, kiti *blužnierius* 444₁₈, tie *blužnierius* 469₄₆, *blužnierius*... kurie netiki 232₂₂₋₂₃, iaunieii *blužnierius* 239₄₁, didieii *Ciésorius* 323₃₁, wissi draugia *Karálus* ir *Ciésorius* 15₁₀₋₁₁, stiebai, arba *filórius* 14₃₉, *falšius*, wilei 276₅₃, kiti paklaidunai *kacierius* 44₂₁, *kaciérius*... užmušineia 246₂₃, tegi nenaikin *kaciérius* galības 255₂₃; kiti *karálus* 3₂₇, 4₉, *karálus* 4₆, *karálus* ir didieii kunigaikščų 59₁₃, *Karálus* Tharso ir Sátos 59₁₄, šitie *karálus* 62₄₃, anie šventieii *karálus* 323₁₃, anie didieii... *karálus* 323₃₁₋₃₂, Tris *karálus* 409₁₆₋₁₇, muczelnikai yra labesneis neg *Karálus* 539₂₁₋₂₂, *Karálus* ir kunigaikščų 539₂₂, *Karálus* Kunigaikščiui 208₂₃, wissi draugia *Karálus* ir *Ciésorius* 15₁₀₋₁₁, pranašai ir *karálus* 321₄₄, wissi *karalus* 504₁, trys *Karálus* 62₂₄, *karálus* Arąbų ir Sabos 59₁₅, *karálus* 59₁₈, piktaširdžei *karálus* 99₅₁, tris *karálus* 266₅₀, *Karálus* žemes 203₃₉, kiti *Karálus* 212₉, šventi *karalus* 503₃₂, šitie *Karálus* 59₂₀; gentės arba *prietėlus* 382₃₄, nekurie *prietėlus* 485₃₆, brėlei ir *prietėlus* io 229₄₂, šventieii, o *prietėlus* 343₃₀, anie didieii *prietėlus* 222₄₅, o *neprietėlus* regėdami 155₁₃, pikti *Papiežius* 505₇, nekurie *papiežius* 50₄₈, *tancius* yra tūli 71₃₂, *tancius*, pūtos 472₅₃; *sanariūs*... rūpinas wieni apė kitūs 547₄₉, wissi *sanarius* 548₁, kiti *sanarius* 559₃₀, 568₄₈, mes *sánarius* 145₄₃, mes *sqnarius* io 604₄₇, *sanarius* yra bąkos 606₁₅, kur galwá, ten ir *sqnarius* bus 229₄₁, auglų *sqnarus* 306₃₁, kiti *sánarius* 109₂₂; ney pańczy, ney *retežius* 18₂₄₋₂₅; kiti *skaiczius* 611₃₆, *sakramentórius* 343₁₅₋₁₆, wisi ir *czebatórius* ir siúwikei 142₃, ewekutatai ir *šefórius* 156₃, eikwotoiei arba *šefórius* 388₃₇, *paloczius* 448₂₇, priwadzieie *sektórius* 84₄₂, o šio mēto *sektorius* wel' tiki 344₂₂, kiti *sektórius* 219₂₇, ne ištikimiėii *Thamóšius* 402₄₇₋₄₈, wissi *wilys* 125₅₀, *wilys* ir papiktinimai 373₁₁, kokie *waisius* 513₈, yra wertus *waisius* nužiaminimo 513₂₁, pikti *waisius* 285₂₃; *zolnierius* ne karunawóie 153₃₄, anie šarwinikai *žalnierius* 156₅₀, *žalnierius* io, kuriė 181₃₇, *žalnierius* ii nukrižewóio 172₁₂, *žalnierius* tatái padarė 172₂₀, *žalnierius* priejdamies 172₃₁, *žalnierius* stórstos 168₂₇. io-kamienių iu kamieno daugiskaitos vardininko lyčių M. Daukša pavartoja tik keletą: *Tátorei* 51₃₈, *Totórei* 467₆, *Totórei* 572₃₈₋₃₉, *sanariei* 8₂, *sqnarei* 527₁₃, 572₄₇, 229₄₇₋₄₈, *wilei* 276₅₃, *wilai* 301₃₂, *wilai* 324₃₅. Tik iu-kamienės daugiskaitos vardininko formos vartojamos 1598 m. M. Petkevičiaus katekizme: (ne) *prieteliūs* 67₁₄, 87₂₀, 88, 89₁₀, 99, 162₂₅, *ricierus* 86, *stalcus* 92. Gera išlikęs iu-kamienis daugiskaitos vardininkas J. Morkūno „Postilėje“, kur dažnai vartojami vardininkai *bagočiūs*, *karaliūs*, *neprieteliūs*, *prieteliūs*, *ricieliūs*, *sanariūs*, *sūneliūs*, *šeforiūs*, *vaysiūs*.

Kituose XVI a. lietuvių kalbos paminkluose dažnesnės io-kamienės daugiskaitos vardininko lytis, negu iu-kamienės. Pirmosios lietuviškos knygos autoriaus raštuose iu-kamienis daugiskaitos vardininkas retas: Nu todel *Karalius* permanikiet 506₁₆, susstioiose *karalus* šemes ir kunigai 505₁₈, *neprietėlus* 515₁₂⁶³. Paprastai, Mažvydas vartoja io-kamienės lytis: *karalei* 195₁₇, 223₇, 289₇, 292₆, 474₉, *neprietelei* 287₃, 397₄₋₅, 398₅, 401₁₆, 471₇, 473₆₋₇, 514₇, 530₁₃, *prietelei* 97₉, 106₁₁, 469₁₈. B. Vilento raštuose greta io-kamienių daugiskaitos vardininkų: *karalei* (2 kartus), *kodžei* (1 kartą), (ne)*prieteley* (3 kartus), *retežei* (1 kartą), *šeforei*

⁶³ Pastarasis pavyzdys gali būti ir iu kamieno vns. vard.

(1 kartą) dar vartojamos ir *iu*-kamienės lytys: swietischki *Karalus* EE 176¹⁶⁻¹⁷, *βalnierius* EE 214⁵, 216⁹⁻¹⁰, 217², 220², *szalnierius* EE 216¹. J. Bretkūno raštuose *iu*-kamienė daugiskaitos vardininko forma atstovaujama taip pat jau silpnai. „Postilėje“ greta žymiai gausesnių *io*-kamienių lyčių *karalei* (11 kartų), *kodžei* II 72⁷, *prietelei* (6 kartus), *retežei* PI 280²¹, *sanarei* (3 kartus), *žalnierei* arba *želnierei* (11 kartų) yra pavartotų ir *iu*-kamienių *karalius* P I 60¹⁰, geri *prietelius* P I 75²⁴, II 195²⁷, 343⁸, *schipparus* P I 201¹¹. J. Bretkūno „Biblijos“ vertime dažnai vartojamos *io*-kamienės lytys *karalei*, *kupčei*, *prietelei*, *neprietelei*, *ricerei*, *ricerai*, *sanerei*, *želnerei*. Tačiau sutinkame čia dar ir *iu*-kamienių formų *karalius*, *kupčius*, *dumčius*, *baius*, *plaščius*, *(ne)prietelus*, *puikorius*, *liekorius*, *ricier(i)us*, *strelčius*, *šiparus*, *šippor(i)us*, *rubežus*, *valsčius*, *želnerus*, *žalnerus*. Dažnokai „Biblijoje“ *-ius* taisoma į *-ei*. 1600 m. „Margaritoje Teologikoje“ taip pat vyrauja *io*-kamienės formos: *karalei* (apie 5 kartus), *(ne)prietelei* 103^b, 209^a, 249^a, *rubežei* 217^{a,b}, *sanarei* 106^a, 215^b greta *iu*-kamienių *popiežus* APM 38^b, *waisius* 127^b, mažesniegi *waisius* 158^b, 159^a^{18,19}.

Vėlesniuose XVII a. lietuvių kalbos paminkluose *iu*-kamienė daugiskaitos vardininko forma dar vartojama, nors ir labai retai. Geriausiai ji išlikusi 1653 m. „Knygoje nobažnystės“: *Bagočius* žiames 18¹⁵, *karalus* 30⁹, 119^b, *(ne)prietelus* 8^b₃₀, 19⁸, 20, 23¹¹, 26, 148, 200^b greta *io*-kamienių *(ne)prieteliay* 25^b, 44^a, *žalnierey* 158. 1653 m. „Maldose krikščioniškose“ pavartota tik viena *iu*-kamienė forma: *prietelus* 45. Tik viena *iu*-kamienė daugiskaitos vardininko forma rasta ir 1653 m. „Sumoje“: *waisius* pakutos gausus. Tuos tada *waisius*... 15²⁴. Čia vartojamos jau *io*-kamienės formos *blužnieriy* Su 121, *káralej* Su 203, *neprietelay* Su 73, 179, 216, *prietelay* Su 178, *sanariay* MKr6, 34, *sanariay* Su 83, 164, *zolnieriy* Su 258, *zalnieriy* Su 259, 261 (3 kartus), 263. D. Kleino „Maldų knygelėse“ taip pat dar pasitaiko *iu*-kamienių daugiskaitos vardininko lyčių: *Dumczus* Rotininkai 16¹⁷, *kocerus* ir *kleidunai* 13²⁰, *wissos* tos naudos bey *waisus* 55, nors šiaip čia vartojamos *io*-kamienės: *karalei* 127, *neprietelei* 47, 57, 86, *neprietelei* 89, *prietelei* 131. Sutinkame *iu*-kamienių daugiskaitos vardininkų ir D. Kleino „Naujose giesmių knygosė“: Jog *neprietelus* neigi peklos nasrai Ne yweike mus 205, *waisus* žemiški 449⁷, nors čia taip pat paprastai vartojamos *io*-kamienės lytys: *Karálei* 30, 43, 62, 461, *néprietelei* 357, *prietelei* 287, 289, 523, *sanarei* 193, *žalnėrai* 85⁶⁴.

u kamieno daugiskaitos vardininko fleksija senuosiuose XVI–XVII aa. lietuvių kalbos paminkluose išlikusi sveika: *ssunus* EE 57²⁸, *sunus* PK 189, DP 83²⁰, BrP II 187¹⁰, 436, BrB 191, 2 Cor 6, 2 Luc 2, *sunus* Ischm 9, Tob 14, 1 Makk 1, Chron 9, 2 Chron 31, Jes 60, Jerem 11, 35, Hiob 1, Ezech 23 ir kt., *pelus* BrP I 119^{26,27}, Su 39, *pealus* Su 43¹⁵, *lietus* MKr 44. *u*-kamienis daugiskaitos vardininkas išlikęs ir vėlesniuose raštuose: *sunus* O Br 3, JE 28, 106. Net XVIII–XIX aa. žemaičių tarmės pagrindu rašytuose veikaluose dar yra išlikusių *u*-kamienių daugiskaitos vardininkų. 1767 m. P. Klimavičiaus „Pavinastyse“ pavartotas daugiskaitos vardininkas *sunus* 89. Žemaitiškajame 1787 m. „Živate“ sutinkame taip pat *u*-kamienį daugiskaitos

⁶⁴ Neaišku, dgs. ar vns. vard. yra: Kaip nor *žalnerus* daro 462, Jeib mus *neprietelus* Buklystemis neraudintu 171, Kada *néprietelus* skusis ant musu 136.

vardininką *sunus* 121. 1790 m. „Balse širdies“ greta *sunay* 158₁₂, *pelay* 111₆, turime dar ir *sunus* 147₇. S. Daukanto „Būde“ greta *o*-kamienės formos *wiresnije sunaj* 179 vartojama dar ir *u*-kamienė: Dīdije *sunus* 179₂, Tīj *sunus* 162. J. Rupeikos „Jonas iš Svisločės“ greta *sunay* 160 turi dar ir *sunus* 176. M. Valančiaus „Žemaičių vyskupystė“ taip pat dar pažįsta *u*-kamienę daugiskaitos vardininko formą: dideli *litus* 20. M. Valančiaus „Istorijoje“ ir „Živatuose“ vartojamos jau tik *o*-kamienės formos⁶⁵.

Dabar žemaičių tarmėje *u*-kamienis daugiskaitos vardininkas visiškai išnykęs; tik pietinėje žemaičių tarmės dalyje dar vartojamos *u*-kamienės formos⁶⁶. Nyksta *u*-kamienė daugiskaitos vardininko forma ir kitose lietuvių kalbos tarmėse. Dzūkų ir rytinių aukštaičių šnektose, paprastai, vartojamos *o*-kamienės formos: *sūnai, turgai, lietai, viršai*⁶⁷ (Leipalingis, Merkinė, Varėna, Linkmenys), *sūnai* (Tverėčius), *sūnai, turgai, viršai* (Skapiškis), *sūnė, dungė* (Raguva), *sūnai* (Gelvonai), *sūnai, lietai, pietai, viršai* (Palomenė), *sūnai, turgai, lietai* (Palėvenė), *sūnai* (Šakyna), *toŕge* (Šeduva) ir t.t. Greta *o*-kamienių formų tarmėse dar vartojamos ir *u*-kamienės formos: *sūnus* || *sūnė* (Biržai), *pietos* || *pietė, lietos* || *lietė, sūnos* || *sūnė, mēdos* || *mēde* (Pašvitinys). Geriausiai *u*-kamienę daugiskaitos vardininko formą išlaikę aukštaičiai vakariečiai pietiečiai, nors ir jie dažnai vartoja greta *o*-kamienės formas, plg. *viršūs* || *viršai, sūnūs* || *sūnai, pietūs* || *pietai, lytūs* || *lytai* (Kybartai, Vilkaviškis, Jurbarkas).

Daugiskaitos naudininko raida

(*i*)*u* kamieno daugiskaitos naudininko senoji galūnė yra *-(i)um(u)s*, plg. sen. sl. *synomъ*. Tokią formą senuosiuose lietuvių kalbos paminkluose turi dar ir *iu* kamieno naudininkas. K. Širvydas vartoja tik *iu*-kamienės daugiskaitos naudininko lytis: *karalums* PS I 135₃, 195₂, 214₂, 234₂, 262₃, 134₄, *karalums* patiemus PS I 134₃₂, *nėprietelumus* PS I 185₁₁, II 112₂₀, 132₁₀, *nėprietelumus* PS I 347₄. *io*-kamienių daugiskaitos naudininko lyčių K. Širvydas dar nevartoja. M. Daukšos „Postilėje“ *iu*-kamienės daugiskaitos naudininko formos taip pat beveik vienintelės: trimus *karalumus* 62₂₇₋₂₈, *pėrlaidzia karalumus* 70₂₃, *birėds žalnieriumus* priauga 107₁₆, tiėmus *žalniėriumus* 157₂₄, *kaciėriumus* atsakit 119₃₄, iumus kaip *priėtėlumus* 223₃₂, *priėtėlumus* sawiemus 417₃₆, *Pópiežiumus...* griniėmus 459₂₆, ik' pastariausiemus *rubėžiumus* 604₁₆, padá-

⁶⁵ *o*-kamienės formas XVIII–XIX aa. žemaičių raštuose turi ir būdvardžių daugiskaitos vardininkas, plg. 1) 1787 m. „Živato“: *biaury* 311, *kantry* 328, *stypri* 187, 2) J. Rupeikos „Jono iš Svisločės“: *graži* 225, *stipri* 188, *rami* 178, 3) S. Daukanto „Būdo“: *apali* 189, *drousi* 63, 72, 197, *iwajri* 11, 208, *garsi* 117, *kantri* 3, 63, *maloni* 63, *ligi* 36, *narsi* 3, 63, 115, *plati* 76, *skajsti* 133, *smarki* 79, 155, *stipri* 115, *stambi* 33, *smolki* 74, *tanki* 76, 77, *wejkli* 43, *tajki* 63, *nožmi* 79, 4) M. Valančiaus „Živatų“: *bajsi* 38, 174, *nebragi* 58, *dajli* 105, *iwajri* 213, *dransi* 220, *maloni* 6, *padori* 167, *stipri* 28, *plati* 8, 5) L. Ivinskio „Genovaitės“: *apwali* 73, *maloni* 72, *stati* 176. Kai kurie jų gali būti seni *o* kamieno būdvardžiai.

⁶⁶ Žr. P. Jonikas, Pagramančio tarmė, 46.

⁶⁷ Žr. K. Morkūnas ir A. Vidugiris, Kai kurie šiaurės rytų Lietuvos tarmių bruožai. Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, A, 2, 181 (1957).

re *rubežiumis* taviémus pakáiu 487₃₀. *io*-kamienės lytys M. Daukšos „Postilėje“ retos: gimditoiems... arba *prietelemus* 519₄₈, dāro *karālamus* 4₅, ne *karālamus* 41₂₄, kitiémus... *sanariamus* 559₂₉. J. Morkūno „Postilėje“ taip pat žymiai dažnesnės *iu*-kamienės formos: *šeforium(u)s* (dažnas), *bagočiumis* (dažnas), *sanarium(u)s* (dažnas), *neprietelum(u)s* (dažnas), *karaliumus* 322^b, *sanariumis* 160^a₂₋₃, *taworišiumus* 257^b₄₂₋₄₃, *augliumis* III 74^a, *ciesoriums* III 31^a. *io*-kamienės formos čia retesnės: *sanariamus* 277^b, III 12^b, *neprieteliams*⁶⁸ 12^b, 23^a, *prietelems* 162^b₁₁, *rubežiamus* 346^a, *šeforiamus* 127^b, 306^b.

Kituose XVI–XVII aa. lietuvių kalbos paminkluose *io*-kamienė daugiskaitos naudininko forma vyrauja. M. Mažvydo raštuose sutinkame tik vieną *iu*-kamienį daugiskaitos naudininką *kocerums* 233₅. Kitų žodžių naudininkai čia jau *io*-kamieniai: *karalems* 557₁₁, *neprietelems* 337₅. J. Bretkūno raštuose *iu*-kamienės daugiskaitos naudininko formos taip pat retos. „Postilėje“ nerasta nė vienos *iu*-kamienės lyties. Čia vartojamos tik *io*-kamienės formos: *karalems*, *neprietelems*, *prietelems*, *žalnerems* ir kt. „Biblijoje“ greta dažnų *io*-kamienių naudininkų *karaliams*, *prietelems*, *neprietelems*, *žalnerems* ir kt. dar pasitaiko *iu*-kamienių lyčių: *karaliums* Apok 16₁₂, *prietelums* Ps 127₃. Kai kur *iu*-kamienės formos čia taisomos į *io*-kamienes, pvz. *karaliums* Ps 144₁₀ ištaisyta į *karaliams*, *prietelums* Esth 6 – į *prieteliams*, *žalnerums* Matth 28 – į *žalnerams*. Vieną *iu*-kamienę daugiskaitos naudininko formą randame pavartotą dar ir D. Kleino „Maldų knygelėse“: *rubežums* 127₁₇.

Nerasta nė vienos *iu*-kamienės daugiskaitos naudininko formos M. Petkevičiaus katekizme, 1595 m. M. Daukšos katekizme, B. Vilento raštuose 1600 m. „Margaritoje Teologikoje“, 1605 m. anoniminiame katekizme. Čia vartojamos tik *io*-kamienės formos, plg. *karalams* MT 218^a, *karaliams* PK 134, *neprietelams* MT 212^b, *sanariams* MT 138^a, *prieteliamus* PK Spr 49, *prietelamus* DK 61₂₆, *prietelamus* AK 61₂₇. 1653 m. Kėdainių leidiniuose taip pat vartojamos tik *io*-kamienės lytys: *karaliams* Su 25, 28, 32, 35, 37, (ne)*prieteliam(u)s* KnN 8^b, 65, 76^a, 241, MKr 61, Su 156, 198, 210.

u kamieno daugiskaitos naudininkas senuosiuose lietuvių kalbos paminkluose sutinkamas retai. B. Vilento raštuose, J. Bretkūno „Postilės“ II d., 1600 m. „Margaritoje Teologikoje“, 1605 m. anoniminiame katekizme, 1653 m. „Maldose krikščioniškose“, 1653 m. „Sumoje“, D. Kleino „Maldų knygelėse“ neturime nė vieno šio naudininko pavyzdžio. Kituose peržiūrėtuose XVI–XVII aa. raštuose *u* kamieno daugiskaitos naudininkas dar turi seną *u*-kamienę fleksiją, plg. *sunimus* DP 1₃₀, 175₃₃, DK 79₂₉, KnN79₂₉, *sunumus* KnN 228₂₇, PK 21, *sumums* Mž 65₁₄, PK 209, BrP I 144₂₅, KIG 332. M. Daukšos „Postilėje“ dar ir *u* kamieno būdvardžiai turi išlaikę *u*-kamienę formą: *budrumis* 41₂₇, 554₄₅, *lapumis* 601₄₆, 615₄, *meištābirdumis* 340₅, *priēšumus* 573₃₄, *pūtulumus* 434₃₂, *βwiesūmus* 226₂₆, 403₁₅, *tamsūmus* 156₄₉ (greta *biauriemus* 495₃₆, *kantriemus* 448₃₀, *paklusniemus* 175₃₄, 533₅₋₆, *teisiemus* 2₂₃).

Tik J. Bretkūno „Biblijoje“ vartojamos jau ir *o*-kamienės daugiskaitos naudininko formos – greta dažno *u*-kamienio *sumums* BrB 18, 127, 128, 132,

⁶⁸ Plg. vns. gal. *neprieteli* 153^b, 172^a.

134, 148, 187, 1 Makk 1, Jerem 29, 2 Chron 13 ir kt. čia vartojamas *o*-kamienis *sunamus* BrB 143, Esra 9, Neh 13, *sunams* Neh 13, *sunams* Jes 66 ir kt.

Dabar lietuvių kalbos tarmėse *o*-kamienės daugiskaitos naudininko formos jau dažnesnės. Žemaičių tarmėje tik jos ir vartojamos. XVIII – XIX aa., matyti, *u*-kamienės daugiskaitos naudininko formos dar buvo žemaičių vartojamos. Žemaitiškajame 1787 m. „Živate“ dar yra *u*-kamienių daugiskaitos naudininko formų, plg. *sunums* 298. Vartoja jas „Būde“ greta *o*-kamienių, pvz., *sunams* 13, ir Daukantas: *sunóms* 176, *lytums* 14. Šiandien jos pažįstamos dar pietinėje žemaičių tarmės dalyje⁶⁹.

Džūkai ir rytų aukštaičiai vartoja dažniausiai *o*-kamienes formas: *sūnám* || *sūnámí* (Leipalingis), *turgám*, *sūnám*, *viršám* (Linkmenys, Varėna, Merkinė), *sūnám* (Tverėčius), *sūnám*, *dungám* (Raguva), *sūnám*, *lietám*, *pietám* (Palomenė), *sūnám* (Gelvonai), *turgóm*, *lietóm* (= *turgám*, *lietám*) (Palėvenė), *sūnám* (Debeikiai), *sūnám*, *viršám*, *pietám* (Šiauliai), *sūnám* (Šakyna), *turgám* (Šeduva) ir kt. Greta *o*-kamienių daugiskaitos naudininkų kai kuriose šnektose vartojami dar ir *u*-kamieniai: *turgóm*, *viršóm*, bet *sūnóm* || *sūnium* (Skapiškis), *turgám*, *sūnium* || *sūnám* (Biržai), *lietēm* || *lietóm*, *pietēm* || *pietóm*, *sūnēm* || *sūnóm*, *medēm* || *mėdom* (Pašvitinys), *pietium* || *pietám* (Svėdasai), *pietium* || *pietám* (Šeduva) ir kt.

Kaip ir vardininke, geriausiai *u*-kamenę fleksiją šiame linksnyje išlaikė aukštaičių vakariečių pietiečių tarmė, plg. *viršum*, *vidum*, *pietum*, *sūnium* (Kybartai, Vilkaviškis, Naumiestis, Jurbarkas).

Daugiskaitos įnagininko raida

(i)*u*-kamieno senoji daugiskaitos įnagininko galūnė yra *-(i)umis*, plg. sen. sl. *synōmi*. Senosios *iu* kamieno daugiskaitos įnagininko formos dar vartojamos senuosiuose lietuvių kalbos paminkluose. K. Širvydas tik jas ir vartoja: bus *karalums* PS I 135₁₂, *karalumis* PS I 167₆, 221₃₂, II 150₇₋₈, *gieriumis* PS II 100₃₀, *pahonczumis* PS II 202₂₃, *neprietelumis* PS II 166₁₉₋₂₀, 259₄₋₅, *prietelumis* PS I 157₁₇₋₁₈, II 8₅, *sunariumis* PS I 125₁₀, 294₂₉. „Punktuose sakymų“ *io*-kamienių lyčių nėra. M. Daukšos „Postilėje“ taip pat vartojamos *iu*-kamienės daugiskaitos įnagininko formos: Wadinas *Elióþiumis* 19₂₄, *karálumis* butų būwē 59₂₂, bū *karálumis* 59₂₃, prieg *karálumis* stoweio 59₂₅, trimis *karalumis* wadina 59₂₈, iūs *karálumis* wadina 59₃₃, tikrāisēis *Karálumis* 167₂₄, ne duksētus *karálumis* 223₄₆, šwēntieii bus *karalumis* 491₁₇, bū *Ciesoriūmis* Rimmo 459₂₄, *girumis* kokiais... 439₃₁, ēssa *nepriētelumis* 164₃₅, buwo *nepriētelumis* 167₁₀ budami ne *priētelumis* 343₄₈, anīs yra *nepriētelumis* 384₈₋₉, tāpē est *priētelumis* 164₃₃₋₃₄, nor būt *priētelumis* 175₉, *priētelumis*... tur būt algōti 343₃₀₋₃₁, žinomais *rubeþiumis* yrā 611₄₃, *rețēþiumis* ir wirwemis rāiþioio 157₈, *rețeþiumis*... suriþimais 508₁₈, wissais *sqnariumis* 153₃₈, wissais *sqnariumis* 442₉, su *sqnariumis* sawāis 229₄, kitāis *sqnariumis* 320₅, Essmē *sqnariumis* 453₄₇, būdami *sqnariumis* 578₄₁, wissais *sanariumis* 145₂₅, giwais *sanariumis* 132₄₁, 183₄₂, wienais *sanariumis* 529₅₂, yrā teipaieg *sqnariumis* 547₄₈, praminti *sanariumis* 606₁₉, essme *þeforiumis* 309₅, *Wikariumis* sawāis 203₁₃. M. Daukšos „Postilėje“ pavartotas tik vienas *io*-kamienis daugiskaitos įnagininkas *sanareis* 223₈. Gerai

⁶⁹ Plg. P. Jonikas, Pagramančio tarmė, 46.

išlikęs *iu*-kamienis daugiskaitos įnagininkas J. Morkūno „Postilėje“: *augliumis* (dažnai), *bagočiumis* 375^b, *giriūmis* III 47^a, kitais *Lozoriumis* 241^b, *potereliūmis* 196^b, *prieteliūmis* (dažnai), *poteriumis* 310^b, *sanariūmis* (dažnai), *razbaiūmis* 266^a, *skayčiumis* 379^a, *vaisiumis* 276^b, *šef(f)oriumis* (dažnai), *viliumis* (dažnai).

iu-kamienių daugiskaitos įnagininko lyčių sutinkame ir tuose paminkluose, kuriuose vartojamos tik *io*-kamienės daugiskaitos naudininko formos. Pvz., B. Vilento raštuose dar randame vieną *iu*-kamienę formą *neprietelūmis* EE 209²⁴ greta *io*-kamienių *prieteleis* EE 209²³ (dvs. in. dviem *retešem* EE 163¹⁷). M. Petkevičiaus katekizme taip pat yra išlikusių *iu*-kamienių daugiskaitos įnagininko lyčių: *aleiūms* 51⁷⁻⁸, *sanariūmis* 193²¹, 219⁶⁻⁷. 1600 m. „Margaritoje Teologikoje“, kur daugiskaitos naudininkas taip pat jau visai perėjęs į *io*-kamieną, sutinkame šias *iu*-kamienes daugiskaitos įnagininko lytis: *karalūmis* APM 16¹⁰, su *neprietelūmis* 208³⁻⁶, su *retešūmis* 262³, *sanarūmis* 103²², greta *io*-kamienių *sanareis* 104²², 158¹⁹ (plg. vns. kilm. *sanariaus* 138³⁻¹⁰).

Nerasta *iu*-kamienių daugiskaitos įnagininko formų M. Mažvydo raštuose ir J. Bretkūno „Postilėje“. J. Bretkūno „Biblijoje“ sutinkame, rodos, tik vieną *iu*-kamienį daugiskaitos įnagininką *rubežiūmis* Prov. 8²⁷. Čia vartojamos jau *io*-kamienės formos: *karaleis*, *neprieteleis*, *prieteleis*, *rubezeis*, *stalčeis*, *sanareis*, *želnerais*, *želnerais*, *spiegoreis*, *strelčeis*, *kupčeis*, *plaščeis*, *retežeis*.

Iš vėlesniųjų XVII a. paminklų *iu*-kamienį daugiskaitos įnagininką turi dar 1653 m. „Suma“ po *križiūms* 105⁵, (greta *prietelays* 124, *neprietelays* 137 (2 kartus) ir D. Kleino „Maldų knygelės“: *kryžūmis* 40 (greta *prieteleis* 76, *neprieteleis* 44).

u kamieno daugiskaitos įnagininkas retai vartojamas senuosiuose mūsų kalbos paminkluose: *pietūmis* BrP I 232¹⁰, po *prievaisdūmis* EE 25, *Pietūmis* AK 159³, *sunūmis* DK 80³³, 95², 103²⁶, PK 17, 201, 215, MT 127^b, Su 138⁴, 138, 282, 288, OBr 112, 131, 138, 228 (2 kartus), 237, Su *ssunūmis* EE 172¹⁷, *litūmis* BŠ 153⁵. Senuosiuose mūsų kalbos paminkluose gausiai atstovaujamas *u* kamieno būdvardžių daugiskaitos įnagininkas. M. Daukšos „Postilėje“ vyrauja *u*-kamienė būdvardžių daugiskaitos įnagininko forma: *baisūmis* 412²⁷, 508²¹⁻²², 526²³, *biaurūmis* 373⁴¹, 428¹¹, *bragūmis* 185⁴⁵⁻⁴⁶, *budrūmis* 555⁵³, 556⁸, *dārgūmis* 169⁴⁶, *dōsnumis* 286²³, *drąsūmis* 478⁴⁰, 613³⁶, *gardūmis* 558¹, *gražūmis* 25⁶, 303¹⁵, *kāntrūmis* 243⁴⁰, 299¹⁵, 413³⁴, *lāimūmis* 273³⁶, 390¹⁸, 533¹², *katrūmis* 523³⁴, *ligūmis* 25³⁷, 291¹⁶, 611³, *malonūmis* 600²², *mēilabirdūmis* 284¹, 8, 31, 313³⁴, *mēilīgūmis* 409¹⁴⁻¹⁵, *nemeilīgūmis* 409⁴³⁻⁴⁴, *mēilūmis* 53⁸, 359²²⁻²³, 429³, 463⁴¹⁻², 464¹, 497²⁵, 52³⁸, 256¹, *nemēilūmis* 356¹⁸, *paktūsnumis* 66^{40,53}, 205^{22,27,29}, 380³⁶, 383⁵², 416¹⁴, 523³⁵, *patōgūmis* 67¹, 340⁷, 425⁴⁵, 554^{3,7}, *primanūmis* 109⁶, 191²⁻³, 216^{29,40}, 218¹, 385²⁸, 389²⁶, 492⁵⁴, *rōmūmis* 209³³, 243⁴⁰, 299¹⁵, 413³⁴⁻³⁵, 535³, 624³, *saldūmis* 365⁸⁻⁹, *sārgūmis* 622⁴⁰, *stiprūmis* 447²⁷, 497², *strōpūmis* 434²⁷, 447²⁷, *βwēlnūmis* 302⁴⁹, *tākūmis* 9¹¹, *tēisūmis* 3³⁶, 192³⁶, 285⁴¹, *žimūmis* 185³⁵. *io*-kamienė daugiskaitos įnagininko forma M. Daukšos „Postilėje“ reta: *brāgeis* 21¹⁰, 182⁴¹, 270¹⁴, *bukleis* 254⁴², *iškeis* 362⁴⁵, *βwelniāis* 21¹⁰, *βwiesēys* 17²⁵, 205⁵, 216⁵¹. K. Širvydo „Punktuose sakymų“ taip pat dar sutinkame *u*-kamienių būdvardžių daugiskaitos įnagininko formų: *biaurūmis* PS I 257¹, *brungūmis* PS I 186²³.

366¹⁷, *nepatogumis* PS II 176¹⁶, *neteysumis* PS I 167¹³, *teysumis* PS I 152¹⁹, II 224²¹ greta *io-kamienių brungieys* PS I 217¹⁵, *sunkieys* PS I 60¹⁵, 200²⁰, 226¹³, II 152²⁵, *baysieys* PS I 83⁷, *biaurieys* PS II 50⁴, *gražieys* PS I 257¹⁶, II 129^{1,27}, 186²⁴, *smalščieys* PS I 212²⁵, *smarkieys* PS II 19²⁰, 219²⁶. Kituose paminkluose *u*-kamienė būdvardžių daugiskaitos įnagininko forma išlikusi silpnai. M. Mažvydo, B. Vilento raštuose, J. Bretkūno „Postilėje“ ji visiškai nevartojama. Jos liekanų turime dar 1) M. Petkevičiaus katekizme: *teysumis* 120⁵⁻⁶, 2) 1595 m. M. Daukšos katekizme: *grazumis* 54²⁴, 3) 1600 m. „Margaritoje Teologikoje“: *teisumis* 83^a, 85^a, 86^a, 88^a, 53^b, *paklusnumis* 50^b, 4) 1605 m. anoniminiame katekizme *skaudumis* 80⁶, 5) D. Kleino „Maldų knygelėse“: *daygumis* 48, 6) D. Kleino „Naujose giesmių knygosė“: *kytrumis* 156, 157. Dabar lietuvių kalbos tarmėse ši forma, rodos, niekur nesutinkama.

Kaip matyti iš Daukšos raštų, *u*-kamienė būdvardžių daugiskaitos įnagininko forma XVI a. kai kuriose lietuvių kalbos tarmėse buvo dar stipri. Stipri, žinoma, turėjo būti ir *u*-kamienė daiktavardžių daugiskaitos įnagininko forma. Daiktavardžių daugiskaitos įnagininke turinčių *o*-kamienę formą, sutinkame tik J. Bretkūno „Biblijoje“. Greta *Pietumis* Jes 59 ir kt. čia turime *sunais* III Chron 26^{44,46,48,50,51,52-53,54,56,58,60,62,64,66,68,70,72,74,76,78,81,83,85,88}, Esra 8^{55,58}, *sunais* Neh 10, *sunais* Jerem 35 (pataisyta į *sunumis*).

Dabar *u*-kamienė daugiskaitos įnagininko forma visiškai išnykusi žemaičių tarmėje. Tik pietinėje dalyje dar vartojamos *u*-kamienės formos. 1767 m. P. Klimavičiaus „Pavinastyse“ *u*-kamienis daugiskaitos įnagininkas dar išlaikytas, plg. *sunumis* 17, 105, 113. 1787 m. žemaitiškame „Živate“ taip pat vartojamas *u*-kamienis daugiskaitos įnagininkas *sunumis* 63, 298, 327. M. Valančiaus „Istorijoje“ jau vartojamos *o*-kamienės formos: su wisajs *sunajs* 45, su septinejs *sunajs* 116, *sunajs* 73.

Dzūkai ir rytų aukštaičiai taip pat vartoja *o*-kamienės formas: *sūnaīs*, *turgaīs*, *pietaīs* (Leipalingis, Varėna, Merkinė, Linkmenys)⁷⁰, *turgaīs*, *sūnaīs*, *viršaīs* (Skapiškis, Svėdasai, Gelvonai, Šakyna), *sūnaīs*, *lietaīs*, *pietaīs* (Palomenė), *sūnēs*, *dungēs* (Raguva), *toŗges*, *sūnes*, *voŗšes* (Pašvitinys), *toŗges* (Šeduva) ir kt. Greta *o*-kamienių kai kuriose šnektose dar sutinkam ir *u*-kamienės formas: *sūnēs*||*sūnūm* (Biržai) ir kt.

Tvirčiausiai *u*-kamienė daugiskaitos įnagininko forma laikosi aukštaičių vakariečių pietiečių tarmėje, plg. *viršuūm*, *viduūm*, *pietuūm* (Kybartai, Vilkaviškis, Jurbarkas ir kt.). Bet ir čia dažnai greta vartojamos jau *o*-kamienės formos, plg. *sunumis*||*sūnaīs* (pazanavykio kapsai).

Daugiskaitos vietininko raida

Senosios *u* kamieno daugiskaitos vietininko formos **sūnusu*, plg. sen. sl. *synochъ*, sen. indų *sūnuṣu*, nesutikta nei peržiūrėtuose senuosiuose lietuvių kalbos paminkluose, nei, rodos, tarmėse. Apie jos buvimą lietuvių kalboje ga-

⁷⁰ Plg. dar J. Otrębski, Wschodnio-litewskie narzecze Twreckie 1, 244, Kraków, 1934.

lima spręsti tik iš daugiskaitos vietininkų *sūnuse*, *viduse*, *pietuse*, dar vartojamų aukštaičių vakariečių (pazanavykio kapsai, Jurbarkas ir kt.). Kaip suprieveiksmėjusios lytys pastarieji vietininkai dar sutinkami ir kitose lietuvių kalbos tarmėse, pvz., a tik nebūsi *pietuse* arklių paršėres (= pietų metu) (Šakyna), *petusi* buvo užėjis (Gelvonai). Tokioms formoms tur būt atstovauja ir M. Daukšos raštų *daguse* DP 516₁₄, 532_{15,28}, DK 44₂₆, 46₂₃, *daguse* DP 301₂, 516₁₃₋₁₄, 525₁₄₋₃₁, *dagusia* DP 521₂₇, 466_{4,9,10}, *dagusė* DP 187₄₂, 252₁₁. Dėsningas rašymas *-use* nekelia abejonių, jog ši forma yra *u*-kamienė = *danguse* ar *dangūse*, nes M. Daukšos rašyba nerodo, kaip ji buvo tariama — su ilguoju ar su trumpuoju *-u*. Kadangi M. Daukša rašė aukštaičių viduriečių tarme, patikimiau laikyti šią formą tariamą su trumpuoju *u*, taigi *danguse*. Vietininkas *danguse* galėjo atsirasti taip. Greta senosios indoeuropietiškosios daugiskaitos vietininko formos **dangusu* susidarė naujoji postpozicinė daugiskaitos vietininko forma *dangūse* < dgs. gal. **danguns* ir postpozicijos. Greta be jokio reikšmės skirtumo vartojamos dvi vietininko formos **dangusu* ir *dangūse* ilgainiui galėjo kontaminacijos kelių duoti vieną formą *danguse*. Trumpasis *-u* čia galėjo atsirasti ir dėl harmonijos su kitais dgs. linksniais, plg. *sūnumis*, *sūnumus* ir t. t.

Postpozicinė daugiskaitos vietininko forma formaliai šiandien yra išlikusi žemaičių tarmėje, plg. *tōrgūse*, *kērdžūse* (Laukuva), *turgūsi*, *turgūs*, *imžūsi*, *imžūs* (Kursėnai) ir kt., nes ji čia dėl ypatingos žemaičių fonetikos raidos sutapo su *o* kamieno daugiskaitos vietininku, plg. *turgūse* < *turgunse* ir *galūse* < *galunse* < **galuonse*. Kai kuriose rytų aukštaičių tarmėse taip pat sutinkame šio vietininko liekanų. Biržų apylinkėse dar tevtartojamas daugiskaitos vietininkas *pietūs* < **pietunse*. K. Būgos tvirtinimu⁷¹, dusetiškių senesnioji karta jo laikais dar tebesakiusi *pelūs*, *pietūs*.

Kai kuriose tarmėse galėjo būti vartojama forma *dangūs*. Tokią formą greičiausiai vartoja ir M. Mažvydas: *dangusu* 23₆, 36₁₁, 506₄₋₅, 532₁₀, *dagusu* 222₁₅. Tiesa, iš M. Mažvydo rašybos negalima spręsti, kaip buvo tariama *dangusu* ar *dangūs*. Tačiau nei kituose senuosiuose paminkluose, nei, rodos, lietuvių kalbos tarmėse neužtinkame aiškių formos su *-usu* pavyzdžių. Antra vertus, M. Mažvydas ir (*i*)*o* kamieno daugiskaitos vietininkus rašo taip pat: *darbusu* 319₁₃, 591₉, *namusu* 414₁₄, 460₃, 534₁₃₋₁₄, 536₇, *hukiusu* 8₁₅, *kielusu* 524₂ ir t. t., o pastarieji tegalėjo būti tariami *namūs*, *ūkiūs*, *keliūs*, plg. dabartinius žemaičių vietininkus: *galūs*, *beržūs* (Sėleniai, Kretinga), *daržūse*, *laukūse* (Laukuva), *raštūsi*, *raštūs*, *galūsi*, *galūs* (Kursėnai). Formos *namūs* refleksas gali būti šiaurės vakarų dounininkų *namūs*, *galūs* (su kietuoju žodžio galo *s*). Ji atsiradusi, matyti, kontaminuojant senesnę *o* kamieno daugiskaitos vietininko formą *-su* su naująja postpozicine forma *galūse* < **galuns* + postpozicija⁷². Todėl ir M. Mažvydo *dangusu* reiktų skaityti *dangūs*. Formaliai *dangūs* galėtų būti laikoma *ū* kamieno daugiskaitos vietininko forma, plg. sen. indų vedų *tanūšu*. Bet kadangi *ū*-kamienų formų išlikimas lietuvių kalboje abejotinas, tai ji greičiausiai yra atsiradusi kontaminuojant senąją daugiskaitos vietininką *dangusu* ir naująją postpozicinę *dangūse* (< **danguns* + postpozicija) ar daugiskaitos iliatyvo *dangūsna* (< **danguns* + *na*) poveikyje. Iliatyvas ir ine-

⁷¹ Žr. K. Būga, Lietuvių kalbos žodynas, I sąs., XXVIII.

⁷² Plg. J. Endzelins, Gramatika, 408.

syvas lietuvių kalbos raidoje veikė vienas kitą, plg. iliatyvo formas: *namuosun*, *laukuosen*, *laukuosnu*, *laukuosne*, *laukuosin*, susidariusias dėl inesyvo *namuosu*, *laukuose* poveikio. Iliatyvo įtakoje galėjo susidaryti ir rytinių dzūkų *i* kamieno daugiskaitos vietininkas *akysù*, *širdysù* (Linkmenys, Dotinėnai, Tverėčius ir kt.). Linkmenų tarmėje dar vartojami ir senieji *i* kamieno dgs. viet. *akisù*, *širdisù*. Kad čia greta vartojamos formos su ilguoju *y* (*akysu* ir kt.) atsiradę iliatyvo *akysna* (<* *akins* + *na*) poveikyje, o ne kontaminuojant *akis*u ir *akyse*, kaip mano J. Endzelynas⁷³, rodo tai, jog daugiskaitos postpoziciniai inesyvai čia visiškai nevartojami ir vargu, ar buvo kada vartojami. *o* kamieno inesyvas *laukuosu*, *miškuosu* vietoje senesniojo vietininko, atstovaujančio sen. sl. *vl'ocēchō* ir sen. indų *vykēṣu*, rytiniuose dzukuose taip pat galėjo atsirasti tik iliatyvo *laukuosna*, *miškuosna* įtakoje. Iliatyvo įtaką inesyvui rodo ir tas faktas, kad tose tarmėse, kur iliatyvas nesudaro atskiro linksnio, pvz., aukštaičių vakariečių šnektose, ir daugiskaitos vietininkas turi formas *akise*, *širdise* (su trumpuoju *i*). Iliatyvo įtakoje tegalėjo atsirasti ir B. Vileto, J. Bretkūno, S. Vaišnoro, D. Kleino dažnai vartojamos greta *laukuose*, *širdise* inesyvo formos *laukuosa*, *širdisa*.

u-kamienė daugiskaitos vietininko forma, kaip retai vartojama, anksti buvo pakeista *o*-kamienne. J. Bretkūno „Postilėje“ ir K. Širvydo „Punktuose sakymų“ nėra pavartoto nė vieno *u*-kamieno daugiskaitos vietininko. Sutinkami šiuose paminkluose *iu*-kamieno daugiskaitos vietininkai jau turi (*i*)*o*-kamienę formą, plg. *rubėṣosu* BrP II 106, *rubėṣusu* BrP II 105¹⁷, *sunariuose* PS I 109¹³, II 199¹⁸. J. Bretkūno „Biblijos“ daugiskaitos vietininkas *dangūs*u Apoc 5, Kosn 5, *dangūs*u Chron 30, *dangūsa* Amos 9 ir kt., 1600 m. „Margaritos Teologikos“ *dangūs*u 263¹⁷, 1605 m. anoniminio katekizmo *dungūs*u 43³³, 48⁶, *dunguosu* 44²⁷, 46³³ rodo ankstyvą *u*-kamienės daugiskaitos vietininko formos išnykimą. Kituose peržiūrėtuose senuosiuose lietuvių kalbos paminkluose postpozicinės formos dažnai taip pat turi jau (*i*)*o*-kamienę fleksiją, plg. *dagūse* DK 43³², *dagūsē* DK 85⁵, *nepakaiuose* PK 137¹⁴, *sanariuose* PK 193, *sunuose* PK 107²⁰, *danguose* Su 143, 186, 104, 272^{1,2}, MKr 31, *rubėziuose* Su 270, *sandariuose* MKr 7. Pirmoji lietuvių kalbos gramatika irgi pateikia jau (*i*)*o*-kamienės formas (30—51 psl.)⁷⁴. Rytinių dzūkų šnektose (apie Linkmenis ir kt.), kur išlaikyta sena indoeuropietiškoji daugiskaitos vietininko galūnė *-su*, *u* kamieno daiktavardžiai taip pat turi *o*-kamienį daugiskaitos vietininką *turguosu*, *sūnuosu*.

Aukštaičių tarmėse dabar vartojamos jau tik *o*-kamienės formos, plg. *sūnuōsa*, *pietuōsa* (Leipalingis), *sūnuōse*, *pietuōse* (Palomenė), *pietuōse* (Nemajūnai), *sūnuōse*, *tuṛguose*, *pietuōse* (Garliava), *pietūlos* (Svėdasai), *tuṛguos* (Dotinėnai, Alunta), *tuṛguos*, *sūnūlos*, *viršūlos* (Skapiškis, Palėvenė, Raguva, Biržai), *dungūlos* (Raguva), *pietūlosi* (Gelvonai), *sūnūlos*, *tuṛguos* (Šiauliai, Šakyna), *toṛgōs*, *sūnos* (Mūšos upynas). Net ir šnektose, pvz., pazanavykio kapsuose ir Jurbarko tarmėje, kur dar vartojamos formos *pietuse*, dažniau vartojamos *o*-kamienės lytys: *tuṛguos* (Jurbarkas), *sūnuosē*, *sūnuōs* (pazanavykio kapsai).

⁷³ Žr. J. Endzelins, Gramatika, 436.

⁷⁴ *o*-kamienės formas pateikia ir kitos lietuvių kalbos gramatikos, plg. G. Ostermejerio — 25 psl., P. Ruigio — 42 psl., K. Milkaus — 37 psl., F. Hako — 253 psl., Universitas — 11 psl.

Greitesnis *iu* kamieno daugiskaitos nykimas

XVI – XVII aa. *iu* kamieno daugiskaita kai kuriose tarmėse dar buvo stipri. Tai matyti iš K. Širvydo, M. Daukšos, J. Morkūno raštų, kur *iu* kamieno daugiskaita dar, galima sakyti, visiškai sveika. Visi kiti senieji paminklai fiksuoja aiškų *iu*-kamienės daugiskaitos nykimą. Kiek geriau juose išlikęs *iu*-kamienis daugiskaitos vardininkas, kiti linksniai dažniausiai jau perėję į *io* kamieną.

Pirmojoje lietuvių kalbos gramatikoje⁷⁵ pateikiama *iu*-kamienė daugiskaita, plg.: N. *waisus*, G. *waisiū*, D. *waisums*, Ac. *waisus*, Ab. *waisumis*.

D. Kleinas „Kompēdiume“ (31 – 32 psl.) pažymi: „Žodžiai *Karalus*, *Priotelus*, *Podžus*, *Kerdžus* daugelio lietuvių (o taip pat žemaičių) linksniuojami taisyklingai, nes jų ir daugiskaitos vardininke sakoma: tie *Karalus*, trys *Karalus*, tie *Podžus*, tie *Kerdžus* ir t. t., kitur, ypač Didžiojoje Lietuvoje ir mūsų Prūsijoje, šios linksniuotės daugiskaita tokia pati kaip pirmosios linksniuotės: *Karalei*, *Podžei*, *Prietelei*; *Karalū*, *Podžū*, *Prietelū*; *Karālems*, *Podžems*, *Prietelems* ir t. t.“⁷⁶. Iš šios D. Kleino pastabos matyti, kad tuo metu (XVII a. viduryje) *iu*-kamienė daugiskaita, ypač daugiskaitos vardininkas, dar buvo dažnai vartojamas.

iu-kamienę daugiskaitos paradigmą pateikia ir F. Hako gramatika (253 psl.), P. Ruigio gramatika (32 psl.), K. Milkus gramatika (37 psl.). K. Milkus (37 psl.) nurodo, kad kai kurių šio kamieno daiktavardžių, dažniausiai žyminčių asmenį ar užsiėmimą (eine Person oder Amt), daugiskaita linksniuojama pagal pirmąją linksniuotę. G. Ostermejeris gramatikos 25 psl. prie *u* linksniavimo priskiria ir *iu*-kamienius daiktavardžius (*Waisūs*, *Kėrdziūs*, *Kūrpjus*, *Karalus*, *Pawójus*, *Razbájus*, *Priotelus*), pažymėdamas (26 psl.), kad kai kurie jų, reiškia užsiėmimą (Amt, Verrichtung, Handthierung), daugiskaitą turi *io*-kamienę (*Karalei*, *Kerdžei*). *iu*-kamienę atskirų žodžių daugiskaitą dar pažįsta ir kai kurios XIX a. gramatikos (žr. A. Šleicherio gramatikos 190 psl.⁷⁷, Bekerio – § 4, Šykopo – 16 psl., Pajevskio-Gylio – 21 psl.). Vadinas, galima manyti, kad dar XIX a. kai kuriose tarmėse buvo išlikę *iu*-kamienės daugiskaitos fleksijos. XIX a. žemaičių raštuose sutinkame jau tik suprieveiksmėjusį *iu* kamieno daugiskaitos įnagininką *kryžiumis*, plg. yr *križiumis* pule ant žiemes ŽP 162, *križiomis* szien ir ten sulankstiti JS 98. Tokį suprieveiksmėjusį įnagininką fiksuoja K. Jaunius (žr. jo gramatikos 107 psl.) ir J. Jablonskis (žr. jo 1922 m. gramatikos 24 psl.).

iu kamieno daugiskaita dabar tarmėse, išskyrus vieno kito žodžio vard., pvz., *sodžiūš* (Suv. Kalvarija), nesutinkama. Sunku dabar susekti priežastis kodėl *iu* kamieno daugiskaita nyko greičiau, negu *u* kamieno. Greičiausiai

⁷⁵ Žr. D. Klein, Gramatica Litvanica... 50, Regiomonti. 1653.

⁷⁶ „Die Woerter *Karalus* ein Koenig [*Priotelus* ein Freund] *Podžus* ein Toepffer [*Kerdžus* ein Hirt] werden von vielen Littauen [auch den Samaiten regulariter decliniret; denn sie auch in Pl. N. sagen: tie *Karalus* [trys *Karalus*] tie *Podžus*] tie *Kerdžus* etc. aber von andern [insonderheit den Großlitauen auch unsern Preussischen] werden die Plurales Numeri flectiret gleich wie die Nomina der ersten Declination: *Karalei* [*Podžei*] *Prietelei*. *Karalū* [*Podžū*] *Prietelū*. *Karālems* [*Podžems*] *Prietelems* etc.“

⁷⁷ A. Šleicheris, teigdamas, kad daiktavardžiai su *-jus*, *-ius* (*czus džus*) turi *io*-kamienę daugiskaitą, pažymi: „die andern, z. b. *vaisius*, können auch im Plural der *u*-decl. treu bleiben“.

iu-kamieno nykimą paspartino tas faktas, kad galėjo greta būti vartojami lygiareikšmiai *iu* ir *io* kamieno daiktavardžiai, plg. *mojus*-*mojimas* R II 403, KW 460 ir *mojis* RI 89, KW 260, *myrius*-*mirtis* ir *myris* MLLG I 229, *gėrius*-*gražybė* PS I 380 ir *gėris* ir kt.⁷⁸. Senuosiuose mūsų paminkluose, kuriuose sutinkame *iu*-kamienės daugiskaitos liekanų, taip pat pasitaiko greta vartojamų *iu* ir *io* kamieno daiktavardžių, plg. 1) M. Mažvydo raštų vienaskaitos vardininką *karalis* 210₃₋₄, *neprietelis* 530₁₁, 478₁₂, vienaskaitos galininką *neprieteli* 101₇, 398₃, *neprietelij* 518₉₋₁₀, *nepritelį* 411₄, vienaskaitos šauksmininką *neprieteli* 53₁, *neprieteli* 223₂ ir kt. greta vienaskaitos galininko *neprieteļu* 581₄ ir kt. 2) B. Vilento raštų vienaskaitos vardininką *neprietelis* EE 35₁₀, 39, E 54 ir *neprieteļus* EE 39, 3) J. Bretkūno „Postilės“ vienaskaitos vardininką *neprieteļius* ir vienaskaitos galininką *neprieteļi* P I 297₂₁, 249₁₄₋₁₅, 279, II 220, 221 (2 kartus), 248, *prieteļi* P II 415 (2 kartus), vienaskaitos galininką *Lozaru* P II 191 (2 kartus), 332 ir *Lazari* P I 351 (3 kartus), 261, II 178, 198 (2 kartus), 522, J. Bretkūno „Biblijos“ vienaskaitos galininką *Karali* 2Makk 4, Chron 4, Ravd 2 ir *karaliu* Chron 20, 2 Chron 1, *karaliu* Chron 26 ir kt., vienaskaitos galininką *Neprieteļi* Matth 10, Jud 13, 2 Makk 3, 14 ir kt. ir *neprieteļiu* Tob 8, Jerem 30 (ištaisyta į *neprieteli*) ir kt. 4) *sanarius* DP 48, 109 ir kt. ir *sanaris* Mž 586₁₀, E14, 15, 17, *sannaris* BrP I, 128, 189, 238, BrBCor 12 (3 kartus) ir kt.

Kai kurių *io* kamieno daiktavardžių, kurių vienaskaitos šauksmininkas su *-au* dažnai vartojamas, vienaskaita galėjo būti sudaryta naujai pagal *iu* kamieną, plg. lietuvių kalbos tarmėse dažnai pasitaikančius *artojus*, *mokytojus*, *snaudalius*, *išganytojus* ir kt.⁷⁹. Tuo būdu galėjo susidaryti nauja žodžių grupė, turinti *iu*-kamienę vienaskaitą ir *io*-kamienę daugiskaitą.

Tolesnis (*i*)*u* linksniavimo nykimas lietuvių kalbos tarmėse

Kai kuriose lietuvių kalbos tarmėse dėl specifinės jų fonetikos raidos (*i*)*u* ir (*i*)*o* kamieno daiktavardžių linksniavimas dar labiau suartėjo. Rytiečių aukštaičių ir dzūkų šnektose dėl *an* > *q* vartimo *un* > *u*, kuris užfiksuotas jau 1605 m. anoniminiame katekizme ir K. Širvydo raštuose, sutapo *o* ir *u* linksniavimų vienaskaitos galininkų formos, plg. *vaikų* < **vaikan* ir *sūnų*. Dėl to čia *u* kamieno nykimas paspartėjo. Kai kuriose šnektose net ir vienaskaitos vardininkas turi jau *o*-kamienę fleksiją, plg. *sūnas*, *ąlas*, *mėdas* (greta *alus*, *medus* ir t. t.) (Gelvonai, Bagaslaviškis ir kt.), kaip ir vardininkas *ratas*.

Mūsų upyno aukštaičių šnektoms būdingas žodžio galo trumpėjimas. Trumpieji žodžio galo balsiai čia iškrinta. Iškrinta ir trumpasis žodžio galo *u*. Dėl to čia sutampa *o* ir *u* kamieno daiktavardžių vienaskaitos vardininkas. plg. *sūns*, *tuŕgs*, *žmōgs* (Biržai), *toŕgs*, *sūns*, *vōŕš*, *liēts*, *žmōgs*, *mēds*, *āls* (Pašvitinys, Šeduva ir kt.). Kiti *u* kamieno daiktavardžių linksniai analogiškai vardininkui dažnai taip pat persiformuoja *o* kamieno pavyzdžiu, plg. kilmininką *toŕga*, *sūna* (Pašvitinys) ir kt.

⁷⁸ Plg. P. Skardžius, min. veik., 79–80 psl.

⁷⁹ Žr. P. Jonikas, min. veik., 47.

Dar kitose rytinių aukštaičių tarmėse, kur trumpieji žodžio galo balsiai dar neiškritę, jie smarkiai redukuojami, vos girdimi. Žodžio galo *u* ir *a* redukcijos rezultatas čia tas pats, plg. *sūnės*, *dungės*, *alės*, ir *miškės*, *stalės* ir kt. (Ramygala, Raguva ir kt.). Dėl to ir čia *u* kamieno daiktavardžių vienas- skaita dažnai linksniuojama jau kaip *o*-kamienių.

Žemaičių tarmėje *u* kamieno nykimą taip pat paspartino fonetikos raida. Žemaičiai, trumpindami žodžio galą, niekada neišmeta trumpojo *u*, o jį tik paplatina, išversdami *o*, plg. *sūnos*, *tofgos*, *vėdos*, *mėdos* ir kt. *u* kamieno vienas- skaitos vardininko forma kai kuriose žemaičių šnektose sutapo su vienas- skaitos vardininku tų *o* kamieno daiktavardžių, kurie išlaikė nesutrumpėjusį žodžio galą dėl to, kad, iškritus trumpajam *a*, susidarytų sunkiai ištariamas prie- balsių junginys, plg. *dāržos*, *gūžos*, *kāklės*, *miėšlės*, *džāuksmės* ir kt. Be to, di- delėje žemaičių tarmės dalyje, išskyrus šiaurės vakarų dalį ir pietinį pakraš- tį, sutampa *o* ir *u* kamieno daiktavardžių vienas- skaitos galininko formos, nes čia dvigarsis *an* buvo išverstas *on*, plg. vienas- skaitos galininką *lauko* < **lau- kōn* < **laukan*, ir *u* per *u* išvрто *o*, plg. vienas- skaitos galininką *sūno*, *veršo* ir kt. Toks vienas- skaitos vardininko ir galininko formų sutapimas labai pa- spartino *u*-kamienės vienas- skaitos nykimą.

iu kamieno daiktavardžių nykimas tarmėse dar spartesnis, negu *u* kamie- no. Kai kuriose rytinių aukštaičių tarmėse tai sukėlė tik fonetinės priežastys, būtent, supriešakėjusio *u(iu)* virtimas *i*, plg. daugiskaitos galininką *svečis* < *svečius*. Dėl to čia *iu* kamieno vienas- skaitos vardininkas su *-ius* išvрто į for- mą, tapąčią *io* kamieno vienas- skaitos vardininkui, plg. *vaīsis*, *sūkčis*, *spīdčis*, *ka- rālis* (Raguva, Gelvonai, Vabalninkas ir kt.). Greičiausiai dėl fonetinių prie- žasčių atsiradę vienas- skaitos vardininkai, užfiksuoti Baranausko surinktuose tekstuose⁸⁰: *karalis* 196_{15,17,18,20} (Krekenava), *sziauczis* 205_{7,8} (Pagiriai), *kriauc- zis* 205₆₋₈ (Pagiriai), vns. gal. *karali* 196₁₅ (Krekenava), *karali* 197_{13,20} (Kre- kenava), *kriauczi* 207₅ (Pagiriai), *pakaji* 207_{22,24} (Pagiriai), kryži 212_{8,14,16} (Pagiriai).

Rytinių aukštaičių šnektose, pvz., apie Palomenę, Palėvenę ir kt., *iu* ka- mieno vienas- skaita jau beveik visiškai išnykusi, nors tokio *iu* vrtimo į *i* čia nėra ir *iu* linksniavimas nedaugiau suartėjęs su *io* linksniavimu kaip ir kitose tarmėse. Matyti, pats *iu* kamieno įsiliejimo į *io* kamieną procesas čia vyko sparčiau. Čia vartojami vienas- skaitos vardininkai: *skýris*, *bālis*, *kriaūčis*, *šiaūčis* ir kt. Kiti linksniai taip pat turi *io*-kamienės galūnes: *iu* kamieno daiktavar- džių vienas- skaita beveik visiškai išnykusi ir Baltarusijos TSR teritorijoje esan- čiose Gervėčių, Zietelos apylinkėse, plg. vienas- skaitos vardininką: *karalis*, *bo- čis*, *šiaučis*.

Neretai *io*-kamienę *iu* kamieno daiktavardžių vienas- skaitą sutinkame ir Že- maičiuose, pvz., *kerdis*, *karalis* (Kretinga), *karalis* 392_{16,18,20,22} (Šėta), *lokajis* 392₁₇ (Šėta).

Išvados

u linksniavimas lietuvių kalboje, kaip ir kitose baltų ir indoeuropiečių kalbose, nyksta. Anksti išnyko *ū* linksniavimo daiktavardžiai. Ypač apnykusi

⁸⁰ Žr. A. Baranowski — F. Specht, Litauische Mundarten, 1.

(i)u kamieno daiktavardžių daugiskaita, kuri dėl fonetinių priežasčių anksti įgijo vienodą su (i)o kamieniu daugiskaitos galininko formą. Jos nykima spartino vienodos su (i)o kamieniu daugiskaitos kilmininko, o taip pat dviskaitos vardininko-galininko formos. u kamieno daiktavardžių daugiskaitos, perėjusios į o kamieną, pavyzdžių randame jau XVI a. lietuvių kalbos paminkluose (J. Bretkūno raštuose). Anksti į o kamieną perėjo daugiskaitos vietininkas. Tačiau, apskritai, XVI a. u linksniavimas dar buvo gana stiprus. Net u kamieno būdvardžiai čia neretai dar turi išlaikę u-kamienės vienaskaitos įnagininko, daugiskaitos įnagininko, rečiau – vienaskaitos vietininko ir daugiskaitos naudininko formas. Dabar lietuvių kalbos tarmėse u linksniavimas nevienodai išlikęs. Sveikiausias jis aukštaičių vakariečių tarmėje. Labiausiai apnykęs žemaičių, o taip pat rytinių aukštaičių ir dzūkų tarmėse.

Nyksta ir (i)u kamieno vienaskaita. Čia didžiausią (i)o kamieno įtaką patyrė naudininkas, kurio senosios (i)u-kamienės formos pėdsakų baltų kalbose visai neturime, ir vienaskaitos įnagininkas, kurio (i)o-kamienų formų sutinkame jau XVI a. lietuvių kalbos rašto paminkluose (M. Mažvydo, B. Vileto, M. Petkevičiaus ir kt. raštuose).

iu kamieno daugiskaita nyko dar sparčiau, negu u kamieno dėl to, kad 1) iš seno galėjo būti greta vartojamų lygiareikšmių io ir iu kamieno daiktavardžių, 2) pagal naujai atsiradusį kai kurių io-kamieno žodžių vienaskaitos šauksmininką su -iau galėjo susidaryti nauja žodžių grupė, turinti iu-kamienę vienaskaitą ir io-kamienę daugiskaitą.

iu kamieno daugiskaita, kuri dabar lietuvių kalbos tarmėse, beveik visai nesutinkama, XVI–XVII aa. rašto paminkluose dar vartojama. Geriausiai išlikęs čia iu-kamienis daugiskaitos vardininkas ir įnagininkas, kaip dažnai vartojami linksniai, silpnai – naudininkas, o iu-kamienis vietininkas jau visai perėjęs į io kamieną.

Sprendžiant iš senųjų lietuvių kalbos paminklų, iu kamieno daugiskaita XVI–XVII aa. geriausiai buvo išlikusi viduriečių ir rytiečių aukštaičių tarmėse (M. Daukša, K. Širvydas, M. Petkevičius, J. Morkūnas), silpnai vakarinėse lietuvių kalbos tarmėse (M. Mažvydas, B. Vilentas, J. Bretkūnas, D. Kleinas ir kt.). Kai kurių daiktavardžių iu-kamienę daugiskaitą fiksuoja dar XIX a. gramatikos.

SANTRUMPŲ SĄRAŠAS

- AK – (1605 m. anoniminis katekizmas.) Katechismas Aba Pamokimas... Vnturkart izszpaustas Wilnivy 1605. Cituojama pagal E. Sittig, Der polnische Katechismus des Ledezma und die litauischen Katechismen des Daugsza und des Anonymus vom Jahre 1605, Göttingen, 1929.
- APh – Archivum Philologicum, I–VIII, Kaunas (1930–1939).
- APM – Apie popieszischkaie missche (Irišta kartu su MT).
- av. – avestos.
- augšz. – latvių augšzemaieku.

- BrB—Biblia tatau estis Wissas Schwentas Raschtas Lietuwischkai pergulditas per Jana Bretkuna Lietuvos Plebona Karaliaucziue (1579—1590 m.), I—VIII t.
- BrP—Postilla... Per Jana Bretkuna Lietuvos Plebona Karaliaucziue... 1591 (I—II dalys).
- BS—Balticoslavica, I—III, Vilnius (1933—1938).
- BŠ—Balsas sirdies... Wilniuy, 1790.
- DB—S. Daukantas, Budą senowęs Lėtuwiū Kalnienū ir Žamajtiū iszrasze... Jokyb's Laukys, Petropilie, 1845.
- dgs.—daugiskaita.
- DK—Katechismas Arba Mokslas kiekvienam krikščionii priwatūs... per Kuniga Mikaloju Daugša... Wilniue 1595. Cituojam pagal E. Sitigo 1929 m. leidimą.
- DP—Postilla Catholica... Per Kuniga Mikaloiv Davksza... Wilniui 1599. Naudotasi 1926 m. fotografuotiniu leidimu.
- E—Enchiridion, Catechismas maszas... per Baltramiejū Willentha... Ischspaustas Karalaucziui... Metu M. D. LXXIX.
- EE—Ewangelias bei Epistolas... per Baltramiejū Willenta... Karalaucziui... Metu M. D. LXXIX.
- GN—Naujas istatimas Jezaus Christaus... par Jozapa Arnulpa Kunigaiykszti Giedrayti wiskupa žiemayciu, Wilniue, 1816.
- gal.—galininkas.
- gr.—graikų.
- ide.—indoeuropiečių.
- IF—Indogermanische Forschungen, Strassburg.
- inag.—inagininkas.
- JE—Ewangelie polskie y lietewskie..., Wilno, 1752.
- JLD—Lietuviškos dainos užrašytos par Antaną Juškevičę, I—III tomai, Казань, 1880—1882. Cituojama dainų numeriais.
- JS—J. Rupeika, Jonas isz Swisloczes..., Wilniue, 1823.
- Jass P—Pamokslay... par kunegu Rapolu Jassykiewiczze, I—II dalys, Wilna, 1855, 1857.
- kilm.—kilmininkas.
- KIG—D. Klein. Nawjos Giesmju Knigos..., Karalaucziue, 1705.
- KIM—D. Klein, Naujos Labbay priwalingos ir Duszoms naudingos Maldu knygelės..., Karalaucziue, 1704.
- KnN—Kniga Nobaznistes Krikščioniszkos..., Kiedaynise, 1653.
- KW—Litauisch-deutsches Wörterbuch von Fr. Kurschat, Halle, 1883.
- KZ—Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung, Göttingen.
- lat.—latvių.
- LChr—E. Volteris, Lietuviška chrestomatija, Санктпетербуръ, 1904.
- lot.—lotynų.
- MKr—Maldos Krikščioniszkos..., Kiedaynise, 1653.
- MLLG—Mitteilungen der Litauischen Litterarischen Gesellschaft, Heidelberg (1883—1912) (I—VI).
- MT—Margarita Theologica... Per Simona Waischnora..., Karaliaucziue, 1600.
- Mž—M. Mažvydas, Seniausieji lietuvių kalbos paminklai iki 1570 metams. Spaudai parūpino J. Gerullis, Kaunas, 1922.
- OBr—M. Olševskis, Broma atwerita ing wiecznasti..., Wilniuj, 1753.
- PK—M. Petkevičiaus katekizmas. Cituojama iš J. Balčikonio 1939 m. fotografuotinio leidimo.
- pr.—prūsų.
- PS—K. Šyrwids, Punkty sakimu (Punkty kazań), Teil I—1629, II—1644..., Göttingen, 1929.
- R—Litauisch-Deutsches und Deutsch-Litauisches Lexicon..., von Philipp Rühig, Königsberg, 1747.

sen. anglų—senovės anglų.
 sen. indų—senovės indų.
 sen. sl.—senovės slavų.
 Su—Summa Aba Trumpas iszguldimas Ewangeliv..., Kiedaynise... 1653.
 sen. vok. aukšt.—senovės vokiečių aukštaičių.
 SzD—Dictionarium trium lingvarum..., Quinta editio, Vilnae, 1713.
 šauksm.—šauksmininkas.
 TD—Tautosakos darbai, I-VII, Kaunas (1935—1940).
 ukr.—ukrainiečių.
 Univ.—Universitas Linguarum Litvaniae... Vilnae, 1737.
 vard.—vardininkas.
 viet.—vietininkas.
 vns.—vienaskaita.
 žem.—žemaičių.
 ZfslPh—Zeitschrift für slavische Philologie.
 ŽP—Žiwatas Pona... apraszitas Metusy Pona 1753, y druka Paduotas..., Suprasław... Metusy Pona 1787.
 ŽŠ—Žiwatay szwētuju..., Wilniuj, 1858.
 ŽW—Žemajtiu wiskupiste, Aprasze K. Motiejus Wolonczewskis, dalis I, Wilniuj, 1843.
 Pastaba: rytinių aukštaičių ilgtųjų balsių ir dvibalsių *ie, io* priegaidė žymima kaip ir vidurinė ženkle *s*.

ПРОЦЕСС УНИФИКАЦИИ СКЛОНЕНИЙ ИМЕН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ С ОСНОВОЙ НА *-(i)u* И С ОСНОВОЙ НА *-(i)o*.

И. И. КАЗЛАУСКАС

Резюме

Опираясь на обширный материал, собранный из древних памятников и современных диалектов литовского языка, автор статьи исследует развитие склонения имен существительных с основой на *-(i)u*. В статье указывается на причины исчезновения склонения существительных с основой на *-ū* и разрабатывается вопрос унификации склонения существительных с основой на *-(i)u* с существительными с основой на *-(i)o*. Переход существительных множественного числа с основой на *-(i)u* в класс существительных с основой на *-(i)o*, влияние форм существительных с основой на *-(i)o* в единственном числе на существительные с основой на *-(i)u* исследуется в историческом плане от древнелитовского языка до современного его состояния в диалектах. Попутно автор пытается объяснить происхождение некоторых еще не выясненных падежных форм имен существительных на *-(i)u*, напр. местный падеж единственного числа *sūnių* и др.